

UNIVERZITA KOMENSKÉHO V BRATISLAVE

Prírodovedecká fakulta

Katedra humánnej geografie a demografie

**Bývanie chudobných a sociálne vylúčených
v Petržalke**

Bakalárska práca

Alena HAJDUCHOVÁ

Študijný odbor: 4.1.35 Geografia

Vedúca bakalárskej práce: Mgr. Alena Rochovská, PhD.

BRATISLAVA 2009

Prehlásenie

Čestne prehlasujem, že som predloženú bakalársku prácu spracovala samostatne s použitím uvedenej literatúry a ďalších informačných zdrojov.

V Bratislave, 25.5.2009

.....

podpis autorky práce

Pod'akovanie

Ďakujem všetkým, ktorí mi akýmkoľvek spôsobom pomohli pri spracovaní tejto bakalárskej práce. Moje pod'akovanie patrí najmä vedúcej bakalárskej práce Mgr. Alene Rochovskej, PhD. Zároveň chcem pod'akovať mojej rodine za podporu a trpezlivosť.

Abstrakt

HAJDUCHOVÁ, Alena: *Bývanie chudobných a sociálne vylúčených v Petržalke*. [Bakalárska práca]. Univerzita Komenského v Bratislave. Prírodovedecká fakulta; Katedra humánnej geografie a demogeografie. Školiteľ: Mgr. Alena Rochovská, PhD. Stupeň odbornej kvalifikácie: Bakalár. Bratislava: PRIFUK, 2009. s. 63

V 21. storočí je viac než inokedy dôležité venovať pozornosť chudobe a sociálnemu vylúčeniu. Chudobu treba chápať v širších súvislostiach, stáva sa súčasťou sociálnej exklúzie.

Sociálne vylúčenie zachytáva viacrozmernú povahu mechanizmov, ktorými sú jednotlivci a skupiny vylúčení, vedie k sociálnemu napätiu a z neho plynúcim sociálnym rizikám. Rast úrovne sociálneho vylúčenia sa spája so stúpajúcim výskytom patologického správania, nadmernou polarizáciou spoločnosti a vzrastom sociálnej izolácie.

Bývanie v sociálno-patologickom prostredí negatívne vplýva na hodnotovú orientáciu detí a mladých ľudí. Závažným fenoménom vo vývoji kriminality je vzostupný trend trestnej činnosti detí a mladistvých, predovšetkým zo sociálne znevýhodneného prostredia.

Sociálna inklúzia pomáha odstrániť prekážky začleňovania jednotlivcov a skupín do spoločnosti.

Kľúčové slová: chudoba, bývanie, sociálna exklúzia, nezamestnanosť, komunita, hodnotová orientácia, sociálna inklúzia

Abstract

HAJDUCHOVÁ, Alena: *Living of the poor and the social proscribed in Petržalka*. [Bachelor theses]. Comenius University in Bratislava. Faculty of Natural Sciences; Department of Human Geography and Demogeography. Supervisor: Mgr. Alena Rochovská, PhD. Undergraduate qualification degree: Bachelor. Bratislava: PRIFUK, 2009. p. 63

In the 21st century more than ever, it is a very important to pay attention to the poverty and the social proscription. It is necessary to understand the poverty in a wider connections, because it's becoming a part of social exclusion.

The social proscription captures a multi-dimensional system of mechanisms, in which individuals and groups are excluded, it leads to societal tension and social risks. Increasing level of the social proscription is connected with a rising occurrence of pathologic behavior, an excessive polarization of society and a growth of social isolation. Living in the social-pathologic surroundings have a negative influence on a society's values for children and young people. The major phenomenon in the development of criminality is the rising tendency towards criminal activity of children and youthful from social disadvantaged background.

The social inclusion helps remove the barriers to incorporation of individuals and groups into society.

Key words: poverty, living, social exclusion, unemployment, community, a society's values, social inclusion

OBSAH

ZOZNAM TABULIEK, GRAFOV, MÁP, OBRÁZKOV	8
ÚVOD	9
1 ZHODNOTENIE LITERATÚRY, CIEĽ A METODIKA PRÁCE	11
2 CHUDOBA A SOCIÁLNA EXKLÚZIA V TEORETICKEJ ROVINE	14
2.1 Chudoba ako ústredný pojem	15
2.1.1 Tendencie vývoja chudoby	16
2.1.2 Rizikové skupiny	18
2.1.3 Príčiny chudoby	19
2.1.4 Kultúra chudoby	21
2.2 Posun od chudoby k sociálnej exklúzii	23
2.2.1 Vznik sociálnej exklúzie	26
2.2.2 Faktory zvýšenia rizika sociálneho vylúčenia	26
2.2.3 Dôsledky sociálnej exklúzie	29
2.2.3.1 Nerovnosť	33
2.2.3.2 Bývanie	35
2.2.3.3 Vplyv sociálno-patologického prostredia na hodnotovú orientáciu detí a mládeže	37
3 PRIESTOROVÉ ASPEKTY SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE	41
3.1 Marginalizácia	41
3.2 Segregácia	42
3.3 Getoizácia	43
3.4 Sociálna inklúzia	45
4 PRÍKLADY SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE V BRATISLAVE	47
4.1 Kopčany	47
4.2 Čapajevova	51
5 MOŽNOSTI RIEŠENIA	55
5.1 Nízkoprahové programy pre deti a mládež	57

5.1.1 Terénna sociálna práca	58
5.2 Občianske združenia	59
5.2.1 Uлита	59
5.2.2 Mládež ulice	60
 6 ZÁVER	 62
 7 ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY	 64

ZOZNAM TABULIEK, GRAFOV, MÁP, OBRÁZKOV

Zoznam tabuliek:

Tabuľka 1 Prehľad súm životného minima podľa zákona č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Zoznam grafov:

Graf 1 Dlhodobá nezamestnanosť podľa dĺžky trvania za roky 1994-2008

Graf 2 Porovnanie miery nezamestnanosti podľa VZPS a MPSVR SR podľa krajov (rok 2008)

Graf 3 Miera rizika chudoby podľa typu domácnosti (EU SILC 2007)

Graf 4 Prehľad celkovej registrovanej kriminality podľa krajov SR v roku 2007

Graf 5 Vývoj zloženía páchatel'ov trestných činov v SR (v rokoch 1989-2007)

Zoznam máp:

Mapa 1 Priestorová lokalizácia

Zoznam obrázkov:

Obrázok 1 Byt na Kopčianskej ulici

Obrázok 2 Objekt I - Kopčianska ulica

Obrázok 3 Objekt II - Kopčianska ulica

Obrázok 4 Ilustračné foto z Kopčan

Obrázok 5 Pôdorys Modrého domu

Obrázok 6 Modrý dom - Čapajevova ulica

Obrázok 7 Modrý dom

Obrázok 8 Modrý dom-pohľad zvnútra

Obrázok 9 Terénna práca v komunitnom centre Kopčany

ÚVOD

V súčasnej dobe pokladám za nevyhnutné zaoberať sa problematikou chudoby a sociálneho vylúčenia. Podľa mnohých autorov chudobou trpí tretina obyvateľov sveta. a preto prioritou politikov musí byť riešenie tohto bezútešného stavu . S chudobou úzko súvisí sociálne vylúčenie, ktorého najviditeľnejším prejavom je priestorové vylúčenie. Podoby priestorového vylúčenia môžu byť rôzne, avšak hovorí sa najmä o getách a slumoch. Getá majú svoju vlastnú subkultúru, ktorá môže byť príčinou sociálneho vylúčenia, spravidla na základe etnicity. Na rozdiel od geta , slum nie je výrazom nedobrovoľnej segregácie na základe etnicity, definičným znakom slumu je chudoba jeho obyvateľov. Najnebezpečnejšia je tzv. absolútna chudoba, sprevádzaná pocitmi bezmocnosti, biedou, nedostatkom základných životných potrieb, kedy človek nemá zabezpečený ani minimálny štandard. Izolácia chudobných len prehľbuje problémy a prispieva k ich nespokojnosti, ktorá vyúsťuje do negatívnych sociálno-patologických javov a vedie k celkovému odcudzeniu od majoritnej spoločnosti.

Džambazovič (2007a) uvádza, že spoločenský vedci i tvorcovia sociálnej politiky si uvedomujú multidimenzionálnosť chudoby a vnímajú jej procesúlnu stránku. Táto skutočnosť sa odzrkadľuje v záujme o pochopenie priebehu schudobnenia alebo sociálneho vylúčenia a o zachytenie ich rôznych dimenzií a podôb.

Postupne v priebehu 90. tých rokov podiel chudobných narastá a v súčasnosti sa chudoba dotýka už nezanedbateľnej časti slovenskej populácie. Ďalšou identifikovanou tendenciou je postupný prechod od starej, demografickej chudoby k chudobe novej, ktorá súvisí predovšetkým s uplatnením sa a pozíciou jednotlivcov, ako i celých sociálnych skupín na trhu práce. Ukazuje sa, že vzniká profil chudoby, ktorý v sebe kombinuje znaky starej i novej chudoby (Džambazovič, 2006).

Jadrom konceptu sociálnej exklúzie je dnes fakt, že sa vylúčení jedinci ale i celé vylúčené kolektívy nepodieľajú rovnakou mierou ako ostatní na (hmotných i nehmotných) zdrojoch spoločnosti a na ich distribúcii či redistribúcii, čo – a to je podstatné – vedie k ich chudobe a sociálnej či kultúrnej izolácii. Je to proces vyčleňovania jedincov i sociálnych kategórií z organizácii či komunít, z ktorých je zložená spoločnosť.

Proces, ktorý ich zbavuje práv a povinností, ktoré sú s členstvom v nich spojené. Ekonomické vylúčenie je zdrojom chudoby a vylúčenia zo životného štandardu a životných šancí obvyklých v spoločnosti či v danom kolektíve (hlavne marginalizáciou na

trhu práce a nezamestnanosťou). Sociálne vylúčenie v užšom zmysle bráni zdieľať určité sociálne statusy či sociálne inštitúcie. Politické vylúčenie je odopieraním občianskych, politických ale aj základných ľudských práv a vylúčením z vplyvu na spoločnosť i vlastný osud. Kultúrne vylúčenie je odopieranie práva jedinca či kolektívu participovať na kultúre spoločnosti a zdieľať jej kultúrny kapitál, vzdelanosť a hodnoty (Mareš, 2000). Život a aktivity jednotlivcov sú ovplyvnené štruktúrou príležitostí, ktoré spoločnosť ponúka. Verejná politika v oblasti bývania by v tejto súvislosti nemala byť zameraná len na riešenie akútnych problémových situácií v podobe *ad hoc* intervencií, ale aj na rozširovanie manévrovacieho priestoru pre hľadanie vlastných stratégií, zohľadňujúcich rodinné zázemie a preferencie. To predpokladá, že problematika bývania bude kľúčovou agendou sociálnej politiky zameranej na marginalizované skupiny. Predpokladá to, že nebude zostatkovou, ale centrálnou kategóriou, ktorá tvorí základ vládou iniciovaných riešení situácie chudobnej populácie (Šoltésová, Foltá 2007).

1 ZHODNOTENIE LITERATÚRY, CIEĽ A METODIKA PRÁCE

Chudoba a sociálna exklúzia je významným fenoménom súčasnosti, dotýka sa mnohých sfér života a existuje množstvo literatúry, ktorá sa zaoberá výskumom v tejto oblasti.

Hlavné kategórie použitej literatúry :

- Knižné publikácie: Kniha o chudobe, The Ghetto, Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie
- Zborníky: Zborník Otázky merania chudoby, Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST Bratislava, Zborník príspevkov z teoreticko-praktického seminára, Prešov
- Odborné časopisy: Sociológia, Rodina a práca, School and Health
- Teoreticko-metodologické štúdie
- Koncepty
- Záverečné správy riešenia výskumných úloh

Pri písaní bakalárskej práce som sa opierala predovšetkým o práce sociológa Romana Džambazoviča. Zaoberá sa marginalizovanými skupinami, subkultúrami mládeže, problematikou sociálnej exklúzie a inklúzie, sociálnymi nerovnosťami v Knihe o chudobe (DŽAMBAZOVIČ, R., 2007a: *Priestorové súvislosti chudoby*. In: Gerbery, D., Lesay I., Škobla, D.: *Kniha o chudobe. Priatelja Zeme-CEPA, 2007, s.41-59. ISBN 978-80-968918-9-4*2007),

v Zborníku príspevkov z konferencie UNESCO MOST (DŽAMBAZOVIČ, R., 2006: *Rôzne podoby chudoby na Slovensku. Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe*. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 111-132),

v Zborníku Otázky merania chudoby (DŽAMBAZOVIČ, R., 2004 : *Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia*. In: Zborník Otázky merania chudoby. Bratislava, 2004, s.11-23. ISBN 80-89149-02-2) i v časopise Sociológia (DŽAMBAZOVIČ, R., 2007b: *Priestorové aspekty chudoby a sociálneho vylúčenia*. Sociológia roč. 39, 2007, č.5, s. 432-458) .

Autor Petr Mareš skúma sociológiu nerovnosti a chudoby, nezamestnanosť ako sociálny problém v Sociologickom časopise/Czech Sociological Review (MAREŠ, P., 2000:

Chudoba, marginalizace a sociální vyloučení. In: Sociologický časopis, roč. 36, 2000, č.3, s. 285-297).

Sociálnymi nerovnosťami, sociálnou stratifikáciou, štatistikou a kvantitatívnymi metódami v spoločenských vedách sa zaoberá Katarína Strapcová v Zborníku príspevkov z konferencie UNESCO MOST Bratislava (STRAPCOVÁ, K., 2006: *Vnímanie príčin chudoby na Slovensku. Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s.202-227*) a v časopise Sociológia (STRAPCOVÁ, K., 2005: *Percepcia nerovností a príčin chudoby na Slovensku. In: Sociológia, 2005, roč. 37, 2005, č.1, s. 419-448*).

Chudobou a sociálnou inklúziou sa zaoberá aj Daniel Gerbery, v príspevku uverejnenom v časopise Rodina a práca (GERBERY, D., 2005 : *Koncept sociálnej inklúzie-vybrané otázky: Politika sociálnej inklúzie v EÚ. Stredisko pre štúdium práce a rodiny. In: Rodina a práca, roč.2, 2005, s. 1-15*) i v časopise Sociológia (GERBERY, D., 2007: *Princíp aktivácie v sociálnej politike a jeho vzťah k zmierňovaniu chudoby a sociálneho vylúčenia. In: Sociológia, roč. 39, 2007, č. 5, s. 383-408*). Je tiež spoluautorom Knihy o chudobe.

Peter Ondrejko vič sa venuje výskumu sociálnej patológie v časopise Sociológia (ONDREJKOVIČ, P., 1999: *Sociálna patológia. In: Sociológia 31, roč. 5, 1999, s. 489-496*) a problematike chudoby v Zborníku Otázky merania chudoby (ONDREJKOVIČ, P., 2004: *Chudoba-spoločensky nežiadúci jav. In: Zborník Otázky merania chudoby . Bratislava, 2004, s. 24-33. ISBN 80-89149-02-2*).

Metodikami ovplyvňovania kvality života sociálne závislých jedincov a skupín sa zaoberá Branislav Frk v Medzinárodnom zborníku vedeckých štúdií grantovej úlohy Kvalita života – kvalitou sociálnej práce a vzdelávania dospelých (FRK, B., 2003: *Možnosti komunitnej práce pri zvyšovaní kvality života komunity. In: Medzinárodný zborník vedeckých štúdií grantovej úlohy VEGA č. 1/0457/02 Kvalita života – kvalitou sociálnej práce a vzdelávania dospelých Prešov, 2003, s. 28-34. ISBN 80968367-7-3*).

Americký sociológ Luis Wirth už v roku 1928 napísal dielo The Ghetto (WIRTH, L., 1928: *The Ghetto, Chicago, University Chicago Press, 1997, s. 306. ISBN 1-56000-983-700*), kde študuje mestský spôsob života a správanie minoritných skupín.

Lubomír Falt'an a Ján Pašiak v knižnej publikácii Regionálny rozvoj Slovenska - východiská a súčasný stav poukazujú na výrazné regionálne disparity charakteristické pre súčasný stav sociálno-priestorovej situácie Slovenska (FALT'AN, L., PAŠIAK J., 2004:

Regionálny rozvoj Slovenska, východiská a súčasný stav. Sociologický ústav SAV, 2004, s.88. ISBN 80-85544-35-0).

Časť informácii som získala prostredníctvom internetu.

Zhromažďovaním informácií a štúdiom teoretických prác sa pokúsim preniknúť do problematiky chudoby a sociálnej exklúzie. Okrem teoretických poznatkov sa budem snažiť priamo v Petržalských lokalitách spoznať charakteristiky sociálnej exklúzie a zhodnotiť tak situáciu chudobných a vylúčených.

Cieľom mojej práce je poukázať na problémy súvisiace s bývaním v lokalitách na Kopčianskej a Čapajevovej ulici v Bratislavskej Petržalke. Okrem toho mienim upozorniť na negatívny vplyv prostredia na hodnotovú orientáciu detí a mládeže žijúcich v uvedených lokalitách.

Zároveň sa pokúsim objasniť koncept chudoby a s ním súvisiaci koncept sociálnej exklúzie.

2 CHUDOBA A SOCIÁLNA EXKLÚZIA V TEORETICKEJ ROVINE

Sociálnym vylúčením (exklúziou) rozumieme proces, kedy sú jednotlivci, alebo celé skupiny vytlačované na okraj spoločnosti a je im obmedzovaný alebo zamedzený prístup k zdrojom, ktoré sú dostupné ostatným členom spoločnosti (Toušek, 2007).

Koncepcia sociálnej exklúzie sa dostala do centra akademického diskurzu západoeurópskej sociálnej politiky asi pred dvoma desaťročiami a v súčasnosti sa stáva dominantnou koncepciou v diskusiách o chudobe a v boji proti nej v krajinách Európskej únie (Džambazovič, Gerbery, 2005).

Jedným z dôležitých problémov, ktorý nie je v spoločenskovednom výskume “nováčikom” a objavuje sa so stále väčšou naliehavosťou, je priestorový aspekt chudoby a sociálneho vylúčenia. Chudoba je spojená aj s priestorom. Sprievodným javom sociálneho vylúčenia i chudoby je priestorové vylúčenie. Prejavuje sa to zvýšenou koncentráciou vylúčených jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch, resp. ich vylúčením z určitých priestorov (Džambazovič, 2007b).

Ako podotýka Gerbery (2005), spôsob, akým je sociálne vylúčenie tematizované európskymi inštitúciami, sa postupom času menil. Viacerí autori poukazujú na skutočnosť, že sociálne vylúčenie je stále väčšinou interpretované v súvislostiach trhu práce, sociálna integrácia je konštruovaná ako integrácia na trh práce. V prípade, ak sa sociálna integrácia uskutočňuje predovšetkým alebo výlučne prostredníctvom trhu práce (teda prostredníctvom platenej práce), nezachytáva oblasť neplatenej práce. Vnímanie trhu práce ako výlučného kanálu sociálnej integrácie zastiera aj skutočnosť, že pracujúce osoby môžu takisto zažiť chudobu alebo stav sociálneho vylúčenia, že trh práce je segmentovaný a existujú v ňom pracovné miesta s nízkym ohodnotením, nedostatočnou sociálnou ochranou a zlými pracovnými podmienkami.

Mareš, Sirovátka, (2008) uvádzajú, že územná sociálna exklúzia vzniká koncentráciou sociálne vylučovaných skupín na určitom území a tiež ako dôsledok toho, že niektoré atribúty území (kriminalita, vysoká nezamestnanosť, nekvalitné bývanie, chýbajúca infraštruktúra, zlá dopravná dostupnosť a ďalšie) významne zvyšujú riziko sociálnej exklúzie jeho obyvateľov

Sociálne vylúčenie nie je primárne vnímané ako dôsledok individuálneho/osobného zlyhania, ale skôr ako zlyhanie jedného alebo viacerých systémov, či štruktúr zabezpečujúcich sociálnu integráciu (Džambazovič, Gerbery, 2005).

2.1 Chudoba ako ústredný pojem

Demokratizačné procesy v našej spoločnosti a transformačné premeny – zmeny spoločenských a politických podmienok prinášajú síce nové impulzy pre rozvoj hospodárskych, sociálnych, náboženských a kultúrnych pomerov, ale tieto transformačné premeny vyvolali aj zásadné zmeny v každodennom živote konkrétnych ľudí tejto krajiny. Prebiehajúce zmeny uvádzajú do pohybu základy dlhodobo budovaných istôt a zasahujú aj tradičné hodnoty, hodnotové systémy a hodnotové orientácie. Prebiehajúce spoločenské procesy priniesli so sebou okrem nových vývojových tendencií aj mnohé negatívne javy. Slovník bežného človeka sa „obohatil“ o také pojmy, ako nezamestnanosť, sociálna sieť, sociálna odkázanosť, životné minimum, bohatstvo, chudoba, drogy, bezdomovci, organizovaný zločin, rasovo motivované útoky a pod. (FrkV., 2003).

Chudobou všeobecne rozumieme sociálny jav, ktorý je charakteristický nedostatkom životných prostriedkov jednotlivca alebo skupiny. V tomto zmysle je chudoba považovaná za sociálny problém, ale i za sociálno-patologický jav. Niekedy je vhodnejšie miesto mnohознаčne definovaného pojmu absolútnej chudoby používať pojem bieda. V porovnaní s pojmom bieda je chudoba považovaná za menej drastickú situáciu, v ktorej sa jednotlivci, alebo sociálna skupina nachádzajú (Ondrejko, 2004).

Chudobu možno chápať ako výraz extrémnej nerovnosti, respektíve ako dištanc určitej časti populácie nielen od bohatých, ale i od celého zostatku populácie. V súčasnom svete rozpor medzi bohatstvom a chudobou narastá tak v globálnom (bohaté a chudobné štáty), ako aj v národnom meradle (bohatí a chudobní občania) (Laluha, Ošková, Stanek, 2005).

Zásadná socioekonomická transformácia, ktorou prechádza celá stredná a východná Európa a v jej rámci i slovenská spoločnosť, prináša so sebou legalizáciu bohatstva a chudoby, na rozdiel od egalitarizmu starého režimu, ktorý zrušil bohatstvo a chudobu ako sociálny status. Príznačným symptómom je však i legitimizácia chudoby. Chudoba sa stáva sociálne aktuálnou (Danglová, 1997).

Aj keď sa pri skúmaní chudoby postupne upúšťa od jej jednodimenzionálneho, čiže značne zjednodušeného vymedzenia a merania, výška dosiahnutého peňažného príjmu zostáva ešte aj v súčasnosti základným ukazovateľom chudoby na Slovensku (Džambazovič, 2004)

2.1.1 Tendencie vývoja chudoby

V priebehu 90. tých rokov 20. storočia až do súčasnosti dochádza k postupnému nárastu podielu chudobných (nárastu rozsahu chudoby) a prehĺbeniu chudoby na Slovensku. Nárast podielu chudobných mal v priebehu prvých rokov transformácie viac-menej absolútny charakter všeobecného poklesu životnej úrovne väčšiny vrstiev spoločnosti. Bol sprievodným znakom liberalizácie spotrebiteľských cien a zníženia reálnej úrovne miezd. Stabilne vysoká miera nezamestnanosti a podielu odkázaných na sociálne transfery však poukazovala na neustále sa zvyšujúci rozsah chudoby a veľkú ohrozenosť domácností chudobou v prípade určitých situácií v rodinnom cykle či v živote ich členov. Ďalšou identifikačnou tendenciou je postupný prechod od starej, demografickej chudoby k chudobe novej, ktorá súvisí predovšetkým s uplatnením sa a pozíciou jednotlivcov, ako i celých sociálnych kategórií na trhu práce (Džambazovič, 2006).

Na Slovensku sa chudobným hovorí, že sú to ľudia v hmotnej núdzi a ich príjem nie je väčší ako životné minimum (Laluha, Ošková, Stanek, 2005).

Tabuľka 1

Prehľad súm životného minima podľa zákona č. 601/2003 Z. z. o životnom minime a o zmene a doplnení niektorých zákonov v znení neskorších predpisov

Sumy životného minima	k 1. júlu 2004	k 1. júlu 2005	k 1. júlu 2006	k 1. júlu 2007	k 1. júlu 2008
podľa § 2 písm. a)	4 580 Sk	4 730 Sk	4 980 Sk	5 130 Sk	5 390 Sk
podľa § 2 písm. b)	3 200 Sk	3 300 Sk	3 480 Sk	3 580 Sk	3 760 Sk
podľa § 2 písm. c)	2 080 Sk	2 150 Sk	2 270 Sk	2 340 Sk	2 460 Sk

Zdroj: www.employment.gov.sk

Za národný indikátor chudoby na Slovensku sa považuje životné minimum alebo počet obyvateľov a osôb závislých od dávok sociálnej pomoci (od 1.1.2004 v hmotnej núdzi). Za znepokojujúcu v tejto súvislosti treba považovať skutočnosť, že dávky sociálnej

pomoci (hmotnej núdzi) už od roku 2001 nedosahujú úroveň životného minima (Barancová, 2006).

V zásade možno rozlíšiť dva prístupy k vymedzeniu chudoby – objektívny a subjektívny. Objektívny prístup definuje chudobu prostredníctvom určitých kritérií týkajúcich sa väčšinou príjmu alebo majetku človeka. Subjektívny prístup zisťuje, či sa človek sám cíti chudobný, pociťuje príznaky chudoby, resp. sám seba zaraďuje do kategórie chudobných. A treba hneď povedať, že subjektívny prístup z hľadiska skutočnej chudoby nič nerieši. Iste, je dôležité, ako sa človek cíti a vníma svoju realitu. Určite je sociologicky zaujímavé to skúmať, zisťovať a porovnávať, ale nič nám to nepovie o chudobe ako takej.

Skutočná alebo absolútna chudoba je stav nedostatku zdrojov, ktorý ohrozuje základnú existenciu, prežitie človeka. Chudobný človek nemá príjmové alebo majetkové prostriedky na existenčné prežitie, nemá zdroje na zabezpečenie si jedla, ošatenia, primeraného bývania a základných hygienických podmienok. Takémuto vymedzeniu chudoby zodpovedajú napr. bezdomovci alebo obyvatelia rómskych osád. To je skutočná chudoba či bieda, ktorou sa treba zaoberať, nie to, čo sa za chudobu u nás aj inde vo svete často vydáva (Dostál 2006).

Osoby, ktorých materiálne zdroje sú tak obmedzené, že nemajú zabezpečenú ani minimálnu úroveň pre prijateľné životné podmienky v štáte, v ktorom žijú, môžu byť definované ako osoby žijúce v chudobe. Na ochranu pred chudobou a sociálnym vyčlenením jednotlivcov prijímajú štáty programy sociálnej pomoci, cez ktoré sa poskytujú finančné aj materiálne dávky (Svorenová, 2004).

Chudoba sa v laickej i odbornej verejnosti najčastejšie spája s nedostatočným príjmom, ktorý nedovoľuje jednotlivcovi alebo domácnosti uspokojovať základné potreby.

Kým tradičné merania chudoby sa zameriavajú predovšetkým na analýzu počtu chudobných a ich štruktúru v určitom čase, novšie výskumy idú ďalej a zohľadňujú i dobu zotrvania v tejto situácii, počas ktorej “chudobní jednotlivci alebo domácnosti” zažívajú skúsenosť s týmto stavom. Novšie merania a analýzy chudoby už obsahujú aj časový aspekt, dobu trvania tejto nepriaznivej situácie. Potom hovoríme o viacerých typoch chudoby: o krátkodobej chudobe (trvá niekoľko málo týždňov, prípadne mesiacov – do 6 mesiacov), dočasnej chudobe (v určitom životnom cykle – napr. po narodení dieťaťa príjmy citeľne klesnú), trvalej chudobe (viac ako 2,5 roka) a o opakovanej chudobe. Odborníci sa väčšinou zhodujú v tom, že krátkodobá skúsenosť s chudobou nie je mimoriadnou hrozbou pre jednotlivca alebo rodinu. Horšie dôsledky má dlhodobá

skúsenosť s chudobou a na ich poznanie potrebujeme doplniť prístup k skúmaniu chudoby o jej „dynamickú dimenziu“ (Bodnárová, 2006).

2.1.2 Rizikové skupiny

Repková (2005) poukazuje na Mýtus predurčenosti. Vychádza z presvedčenia, že chudobu a sociálne vylúčenie primárne spôsobuje príslušnosť jedinca k určitej skupine ľudí, obyvateľstva vytvorenej podľa určitého znaku (napr. veku, funkčnej spôsobilosti, etnickej príslušnosti). Nepriaznivá životná situácia takéhoto jedinca sa opisuje v termínoch jeho individuálneho zlyhania, problémy sa lokalizujú na neho samotného a následne sa hľadajú cesty individuálnej nápravy, korigovania so snahou dosiahnuť u jedinca „normalizáciu“. Za takto „predurčené“ skupiny sa najčastejšie považujú starší ľudia, ľudia so zdravotným postihnutím, príslušníci etnických skupín, osobitne Rómovia. Zdôrazňovanie predurčenosti k nízkemu ekonomickému a sociálnemu statusu jedincov a celých skupín môže významným spôsobom demoralizovať individuálne úsilie a motiváciu ľudí, oslabovať väzby v komunite a deformovať nástroje verejného úsilia o podporu sociálnej kohézie. Na druhej strane to neznamená, že by sa v súčasnosti nemalo docieňovať zvýšené riziko určitých skupín ľudí k chudobe a sociálnej vylúčenosti spojené čiastočne aj s predchádzajúcim uplatňovaním filozofie predurčenosti.

Podľa dát z mikrocenzu 1996 boli medzi chudobnými najviac zastúpené jednorodičovské domácnosti, domácnosti s nezamestnaným členom, jednotlivci so základným vzdelaním a osoby s nízkou pracovnou kvalifikáciou.

Najviac ohrozenými novou chudobou sa stali nezamestnaní (najmä dlhodobo nezamestnaní), ľudia dlhodobo znevýhodnení na trhu práce (v dôsledku svojej zníženej fyzickej či psychickej neschopnosti, nízkej kvalifikácie alebo v dôsledku diskriminácie: napríklad ženy a etnické minority), ľudia, ktorým sa nepodarilo adaptovať na nové podmienky, ale aj osoby s nízkymi príjmami, tzv. pracujúci chudobní (working poor), ktorí sa v dôsledku nízkej úrovne dosiahnutej kvalifikácie uplatňujú ako nekvalifikované pracovné sily najmä na sekundárnom trhu práce (Džambazovič, 2006).

Podľa Ondrejkoviča, Kasanovej (2006) sú to predovšetkým etnické menšiny, Rómovia, ľudia so zdravotným postihnutím, bezdomovci, ľudia umiestnení v opatrovateľských zariadeniach a neraz i samostatne hospodáriaci roľníci na malých hospodárstvach, ktorí

na Slovensku tvoria prevažnú väčšinu chudoby. Okrem nezamestnanosti, ktorá tvorila najčastejší dôvod vzniku chudoby, pretože predstavovala nielen absenciu trvalého príjmu, ale i absenciu sociálnej participácie a osobného rastu, postupne sa čoraz častejšie stretávame i s tzv. *zamestnaneckou chudobou*, ktorej sú vystavovaní ľudia odmeňovaní pod hranicou alebo na hranici minimálnej mzdy.

Najproblémovejšie sociálne skupiny sú podľa Radičovej (1996) občania so zmenenou pracovnou schopnosťou, absolventi škôl a Rómovia.

2.1.3 Príčiny chudoby

Zdá sa, že zmeny v oblasti zamestnanosti, ktoré sa udiali v dôsledku pôsobenia trhových mechanizmov, mali vplyv aj na štruktúru názorov viažucich sa na príčiny chudoby. Práca prestala byť samozrejmosťou a nezamestnanosť, ako jeden z dôležitých rizikových faktorov poklesu životnej úrovne, sa stala realitou v mnohých slovenských rodinách. Vysoká úroveň nezamestnanosti a obmedzené možnosti získať nové zamestnanie mohli preto viesť k názorovému posunu od “zlyhania jednotlivca” k “zlyhaniu spoločnosti”, teda k častejšiemu reflektovaniu makrospoločenských zmien a ich negatívnych dôsledkov pri hodnotení príčin chudoby. Možno teda konštatovať, že sa zvýšila aj úroveň akceptácie a neformálnej solidarity s chudobnými .

Ukazuje sa tiež, že preferencie v názoroch na chudobu úzko súvisia s úrovňou nezamestnanosti v tej-ktorej krajine. Čím je nezamestnanosť nižšia, tým častejšie ľudia vnímajú chudobu ako výsledok lenivosti a nezodpovednosti, teda ako spravodlivú a zaslúženú. Naopak, čím je nezamestnanosť vyššia, tým viac sa chudoba vníma ako nespravodlivá a nezaslúžená (Strapcová, 2006).

Pri identifikácii chudobných skupín sa najčastejšie vyskytujú rodiny s viacerými deťmi, rodiny s jedným rodičom, ktorý je zároveň jediným žiteľom, rodiny s nezamestnaným/mi rodičom/čmi. Hlavnou príčinou chudoby detí v týchto rodinách je nezamestnanosť rodiča/čov. V prípadoch, kde je nezamestnanosť rodiča spojená ešte s ďalšími znevýhodňujúcimi faktormi, ako je nízke vzdelanie rodiča/čov, zhoršené zdravie, bývanie v marginalizovanom regióne s nedostatkom pracovných príležitostí, sa stav zotrvania v chudobe predlžuje a je možné predpokladať, že v podobnej situácii ostanú i deti, keď dospejú (Bodnárová, 2006).

Chudoba má mnoho dimenzií a vymyká sa úzkym definíciám založeným iba na nedostatku hmotných zdrojov či spotreby. Sociálne dimenzie chudoby, ako sú napríklad nedostatok kultúrnych, sociálnych a politických zdrojov či prístupov k nim, sú príčinou vylúčenia z minimálne akceptovaného životného štýlu (Džambazovič, 2006).

Dnešné skúmanie názorov ľudí na príčiny chudoby sa často dáva do súvislosti s charakterom sociálnej politiky v danej krajine, hoci nebola preukázaná jednoznačná súvislosť medzi percepciou chudoby v tej ktorej krajine a charakterom jej sociálneho štátu. V súčasnosti sa pri hodnotení a analýze názorov na príčiny chudoby najčastejšie používa typológia so štyrmi základnými typmi ich vysvetľovania. Podľa nej sa príčiny chudoby viažu na: 1. chudobu ako zlyhanie jednotlivca, tzv. *blaming-the-poor prístup*, 2. chudobu ako osud jednotlivca, 3. chudobu ako zlyhanie spoločnosti, tzv. *blaming-the – state prístup*, 4. chudobu ako osud spoločnosti (Strapcová, 2005).

Nezamestnanosť, rast životných nákladov, pokles reálnych miezd, prehĺbenie príjmovej a majetkovej diferenciácie sa premietli do zníženia životnej úrovne väčšiny obyvateľstva a viedli k objaveniu (respektíve k zväčšeniu a zvidieľneniu) skupiny chudobnej populácie (Dostál, 1996).

2.1.4 Kultúra chudoby

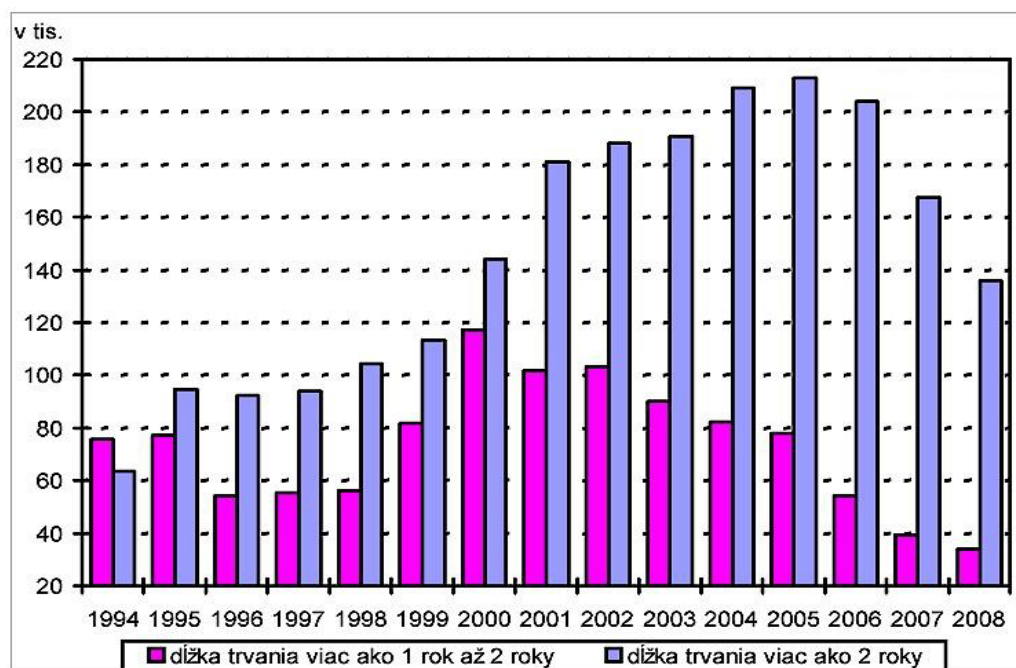
Ako uvádza Danglová (1997), Oskar Lewis nastolil v 60.tych rokoch v antropológii pojem kultúry chudoby. Lewis sa prikláňal k interpretácii chudoby ako zdedenému fenoménu života. Bol presvedčený, že kultúra chudoby je spôsob života, ktorý sa prenáša z generácie na generáciu. Deti narodené v chudobe sú vedené k prispôbovaniu sa okliešteným podmienkam života. Ich životné postoje, stratégie a hodnoty sa odvíjajú cez mechanizmy adaptácie, vyrovnania sa s marginálnou situáciou, v ktorej sa ocitajú vo vysoko sociálne stratifikovanej a individualizovanej kapitalistickej spoločnosti. Uvedomujú si nepravdepodobnosť dosiahnuť úspech v zmysle hodnôt a cieľov širšej spoločnosti. Z jeho pohľadu teda chudobní nezdediajú len chudobu, ale odlišný štýl alebo "kultúru chudoby", ktorá prekračuje hranice štátov, národov, rozdielností urbánnych či rurálnych podmienok.

Pre mnohých sa v prípade kumulácie znevýhodnení (napríklad dlhodobá nezamestnanosť, veľký počet detí, bydlisko v marginalizovanom regióne a pod.) chudoba stáva trvalým stavom a hrozí jej prenos z generácie na generáciu. Hovoríme o medzigeneračnom prenose chudoby a o možnosti upadnutia do pasce chudoby (kultúry závislosti), ktorej sprievodným javom môže byť inštitucionalizácia kultúry chudoby.

V tomto prostredí sa často stretávame s extrémnymi podobami absolútnej chudoby. Je to situácia, v ktorej sú síce individuálne životné stratégie nevyhnutnou podmienkou riešenia životnej situácie, ale nie dostačujúcou. Je nevyhnutné poskytnúť možnosť vymanenia sa z chudoby a sociálneho vylúčenia (Džambazovič, 2006).

Graf 1

Dlhodobá nezamestnanosť v SR podľa dĺžky trvania za roky 1994-2008

Zdroj: Štatistický úrad SR

Sociálna teória používajúca koncept kultúry chudoby predpokladala, že chudobní so svojimi spoločenskými normami a správaním tvoria samostatnú subkultúru.

Táto má vlastný spôsob života vrátane svojského, netypického pohľadu na svet s minimálnymi ambíciami zmeniť svoj život (Šoltésová, Foltá, 2007).

Kultúra chudoby je pre svojich nositeľov rozporným adaptačným mechanizmom. Predstavuje spôsob, ako môžu v svojom prostredí (pre)žiť. Súčasne ich však uzatvára v priestore, kde absentujú alebo sa rozkladajú tradičné sociálne inštitúcie, ako sú rodina, cirkvy, politické strany, občianska spoločnosť. Charakteristiky tohto prostredia spolu s povahou adaptačných mechanizmov jeho obyvateľov vytvárajú životný štýl vyznačujúci sa chronickou závislosťou na sociálnom štáte alebo asociálnymi aktivitami, čo obmedzuje životné šance osôb tu žijúcich i pravdepodobnosť ich úniku z tohto prostredia (môžeme preto kultúru chudoby chápať súčasne ako stav sociálnej exklúzie i ako proces vylučovania (Mareš, Sirovátka, 2008).

Koncept kultúry chudoby predstavuje vznik subkultúry s deviantnými hodnotami a kultúrnymi cieľmi. Členovia takejto subkultúry udržiavajú jej existenciu socializáciou daných, pre život takejto komunity relevantných, ale pre ostatnú spoločnosť maladaptívnych vzorcov správania, hodnôt a noriem. To vedie k reprodukcii chudoby v

takejto komunite a k tomu, že jej členovia, ktorí sa do tohto prostredia rodia, nepoznajú iný možný variant existencie, považujú ho za normálny a seba chápu ako konformných. Tento proces nezvratne vedie k vzniku „underclass“, ktorý najvýstižnejšie charakterizuje situáciu Rómov v osadách (Radičová, 2001). K základným charakteristikám underclass a sociálnej marginality patrí dlhodobá a masová nezamestnanosť, uplatnenie iba na sekundárnom trhu práce, závislosť od dávok sociálnej pomoci štátu, nárast sociálno-patologických javov (osobitne kriminality a rôznych druhov závislosti), apatia a ľahostajnosť k spoločenskému daniu. Koncept kultúry chudoby a underclass (trieda deklasovaných) je neustále predmetom odborných diskusií. Ide hlavne o objektívne posúdenie toho, či je chudoba daná viac vonkajšími okolnosťami alebo individuálnymi charakteristikami ľudí takto postihnutých (Lukáč, 2003).

2.2 Posun od chudoby k sociálnej exklúzii

Vo všeobecnosti, pokiaľ ide o dnešný diskurz o sociálne odkázaných skupinách obyvateľstva, možno konštatovať, že sa skutočne dynamicky vyvíja. Zmeny reflektujú rôznorodosť dopadov, ako aj rôznorodosť kombinácií dopadov, ktoré môže mať na človeka jeho nedostatočný príjem. Preto jednou z väčších zmien, s ktorou sa stretávame aj na Slovensku, je prechod od pojmu chudoba k pojmom sociálna marginalizácia a sociálne vylúčenie (Strapcová, 2005).

Nejde iba o jednoduchú zámenu pojmu chudoby za pojem sociálneho vylúčenia, ale v prvom rade o zmenu celkovej filozofie, princípov prístupu k riešeniu tohto problému, ako i o zámenu predmetu záujmu. Už nie je hlavným predmetom záujmu problém distribúcie bohatstva (komu, prečo, akým spôsobom a koľko), ale skôr *problém následného oslabenia pút*, ktoré spájajú spoločnosť. Na úrovni jednotlivcov sociálne vylúčenie znamená absenciu sociálnej roly, ktorá znemožňuje začlenenie do sociálnych sietí a sociálnych vzťahov (v konečnom dôsledku sociálnu izoláciu).

Koncept sociálneho vylúčenia poskytuje viacero výhod pri skúmaní sociálnej situácie obyvateľstva. Nehovorí len o nedostatku príjmu alebo materiálnych zdrojov, ide o mnohodimenzionálny jav. V centre pozornosti nestojí len absencia adekvátneho príjmu a efektívnosť systému sociálnych transferov, ale predovšetkým procesy a mechanizmy sociálneho vylúčenia. Koncept sociálneho vylúčenia umožňuje sledovať celý rad

skutočností vplývajúcich na vzťah jednotlivca, skupín k majoritnej spoločnosti. Sociálne vylúčenie je procesom oslabovania sociálnych väzieb a rastúcej sociálnej izolácie. Vylúčenie má dynamický charakter aj preto, že sa vzťahuje tak na aktuálnu situáciu jednotlivca (skupín), ako aj na jeho (ich) vyhliadky do budúcnosti (Džambazovič, Gerbery, 2005).

Na prvý pohľad je pojem sociálnej exklúzie len iným pomenovaním chudoby, fenoménu, ktorý v histórii ľudstva nikdy nebol marginálnym a s ktorým sa spoločnosť musela stále vyrovnávať. Chudoba so sociálnou exklúziou nepochybne úzko súvisí ako vylúčenie zo životného štandardu a životných šancí, konzumných aspirácií, zo zdravotnej starostlivosti a vzdelania. Napriek tomu by bolo mylné považovať koncept sociálnej exklúzie len za synonymum chudoby. Nie všetci chudobní musia byť vylúčení, ale ani všetci vylúčení nemusia byť chudobní. Je známa napríklad dobrovoľná chudoba, prítomná vo väčšine historických spoločností (Mareš, 2000).

Sociálna exklúzia je dnes chápaná ako proces, ktorý jedinca zbavuje práv, ale i povinností, ktoré sú spojené s jeho členstvom v spoločnosti. Chudoba potom zďaleka nie je považovaná za jedinú príčinu sociálneho vylúčenia a hovorí sa o pluralizácii nerovností. Za sociálne vylúčených zo spoločnosti sa považujú tí, ktorí z dôvodov, ktoré sú mimo ich kontrolu nemôžu participovať na normálnych aktivitách svojich spoluobčanov (chudoba je len jednou z bariér participácie a aktívneho občianstva) (Mareš, Sirovátka, 2008).

Lubelcová (2006) uvádza, že chudoba pravdepodobne nie je nevyhnutnou ani postačujúcou podmienkou sociálnej exklúzie.

Podľa niektorých autorov je presun od konceptu chudoby ku konceptu sociálnej exklúzie v sociálnych vedách výsledkom ich snahy zachytiť nové rysy chudoby od 80. rokov nášho storočia: a) pretrvávajúce v čase a ich priestorové koncentrácie; b) doprevádzané v miestach tejto koncentrácie marginalizáciou, patologickým správaním chudobných; c) ich vzdorovaním normám hlavného prúdu spoločnosti; d) ale súčasne i ich závislosťou na sociálnom štáte; e) a rozpad tradičných sociálnych inštitúcií, ako je napríklad rodina v tomto prostredí (Room 1990 in Mareš, Sirovátka, 2008)

Repková (2005) poukazuje na Syndróm hladu sýtych. Ide o preceňovanie významu dostatku príjmu pre sociálne začlenenie ľudí a nedoceňovanie "zdrojov" blahobytu neekonomickej povahy. Vzniká zjednodušeným chápaním chudoby primárne, či skôr výlučne ako nedostatku materiálnych zdrojov k uspokojovaniu životných potrieb, vrátane

prístupu k tovarom a službám. Súčasné chápanie dôvodov nepriaznivej životnej situácie ľudí presahuje rámec chudoby vo vyššie uvedenom zmysle a rozširuje ho o skúmanie dôvodov sociálneho vylúčenia zameraného na nerovnováhu možností participácie na živote komunity, na verejných rozhodovacích procesoch, na uplatňovaní ľudských a občianskych práv.

Na určitej časti imigrantov možno reálne deklarovať *špecifickú diferenciu pojmov sociálne vylúčenie-chudoba*. Teoreticky a konceptuálne je sociálne vylúčenie konzekventnejším, širším, dynamickejším a multidimenzionálnejším pojmom než chudoba. V konkrétnych prípadoch problémovej, neúspešnej integrácie imigrantov možno vysledovať aj menej zdôrazňovaný proces: jednotlivé, primárne nemonetárne dimenzie sociálneho vylúčenia môžu viesť ku vzniku a reprodukcii finančného handicapu a ekonomickej deprivácie (Porubánová, 2005).

Koncept sociálneho vylúčenia sa týka celkového vzťahu jedinca k spoločnosti, v ktorej žije a nie len vzťahu jedinca k jeho hmotnému zabezpečeniu, ktorý sledoval koncept chudoby. Ekonomické zabezpečenie jedinca je len jednou z dimenzií sociálnej exklúzie (Havlíková, Hubíková, 2007).

Výhodou využívania konceptu sociálnej exklúzie v porovnaní s konceptom chudoby je jej komplexnosť, čiže neredukovanie chudoby len na jej najčastejšie využívanú monetárnu a spotrebnú dimenziu (nedostatok finančných zdrojov). Znamená taktiež prenos akcentu od finančného handicapu na jeho multidimenzionálnu povahu. Zahŕňajú totiž mnohé dimenzie, ktoré sú asociované napríklad s (úplným) občianstvom: príjem, platená práca, vzdelanie, bývanie, zdravotná starostlivosť, sociálna pomoc, verejné zaopatrenie (Jehoel-Giijssberg, Vrooman 2004 in Džambazovič, Gerbery, 2004).

2.2.1 Vznik sociálnej exklúzie

S procesom sociálnej exklúzie sa v rôznych formách stretávame snád' vo všetkých historických spoločnostiach, rovnako ako s vylúčenými jedincami, sociálnymi kategóriami i kolektívami (Mareš, 2000).

Pôvod konceptu sociálnej exklúzie možno hľadať v 60., resp. 70. rokoch minulého storočia vo Francúzsku, kde sa ľudia žijúci v chudobe označovali ako *les exclus*. Rozvinutie pojmu a jeho použitie v „súčasnom“ význame je väčšinou pripisované Renému Lenoirovi, ktorý tento pojem vzťahoval na osoby a skupiny osôb, ktoré boli vylúčené zo štátneho systému sociálneho zabezpečenia (Toušek, 2007).

Podľa Lukáča (2003) možno o počiatkoch sociálnej exklúzie hovoriť už v časoch, keď došlo k prvej hlbšej stratifikácii spoločnosti. V celom historickom vývoji, pravdepodobne vo všetkých historických spoločnostiach existovali skupiny ľudí, ktorých spoločnosť z rôznych dôvodov vytesnila na svoj okraj (chudobní, tuláci, žobráci, malomocní, zloději...)

2.2.2 Faktory zvýšenia rizika chudoby a sociálneho vylúčenia

V odbornej literatúre existuje výrazná zhoda v tom, že významným faktorom zvýšenia rizika chudoby je nedostatočná úroveň vzdelania. Od vzdelania sa odvíjajú nielen vzory reprodukčného správania, súvisí s ním aj úspešnosť zapojenia sa do trhu práce a benefity z pôsobenia na ňom (zamestnanosť, kvalita práce, odmeňovanie).

Podobne ako v iných krajinách, aj na Slovensku sa prejavuje nepriamo úmerný vzťah medzi rizikom chudoby a úrovňou vzdelania. Platí, že čím vyšší stupeň vzdelania, tým nižšie riziko chudoby. Akumulácia ľudského kapitálu má teda významný vplyv tak na individuálne zárobky, ako aj na ochranu domácnosti pred chudobou (Filadelfiová, 2007).

Ako ďalej uvádza Filadelfiová (2007), nízky stupeň vzdelania sa obyčajne viaže s nižším statusom a naopak. Lenže ani dosiahnutie vyšších stupňov vzdelania negarantuje získanie dobre plateného pracovného miesta. Dosiahnuté vzdelanie je však jedným z najdôležitejších predpokladov, aby jednotlivec mohol urobiť niečo pre to, aby neupadol do chudoby. Väzbu medzi mierou chudoby a dosiahnutým vzdelaním dokladá v

zahraničných štúdiách množstvo druhov meraní. Jedným z najbežnejších a mnohokrát potvrdených zistení je fakt, že miera chudoby tých vysokoškolských študentov, ktorí štúdium neukončili, je trikrát vyššia, ako miera chudoby medzi absolventmi vysokoškolského štúdia (Kirsch et al. 1993 in Filadelfiová).

Dopyt po kvalifikovaných zamestnancoch na trhu práce rastie, podiel vysokoškolsky vzdelaných síl na celkovej miere nezamestnanosti je minimálny. Zvlášť problematická je situácia v okresoch s vysokým podielom Rómov, ktorí sa vyznačujú veľmi nízkou úrovňou vzdelania. A práve rómske osady sa vyznačujú vysokou, často takmer 100%-nou nezamestnanosťou. Toto poukazuje nielen na koreláciu medzi výškou vzdelania a mierou (ne)zamestnanosti, ale poukazuje to aj na kumuláciu rizikových faktorov a marginalizácie u tejto skupiny obyvateľstva (Faťan, Pašiak, 2004).

Platená práca však automaticky negarantuje ochranu pred chudobou a sociálnym vylúčením. Expanzia práce na čiastkový úväzok a neisté pracovné zmluvy, spolu s rastom mzdových rozdielov, prispievajú k vytváraniu skupiny tzv. pracujúcich chudobných, ktorých príjem nedosahuje spoločensky uznanú hranicu chudoby (Kvapilová, 2007).

Najviac evidovaných nezamestnaných pochádza so skupiny vyučených osôb, osôb s ukončeným základným vzdelaním a bez vzdelania. Medzi dlhodobo nezamestnanými sa trvalo nachádza kategória osôb, ktoré pred vstupom do oficiálnej evidencie pracovali ako pomocní a nekvalifikovaní robotníci (Džambazovič, 2006).

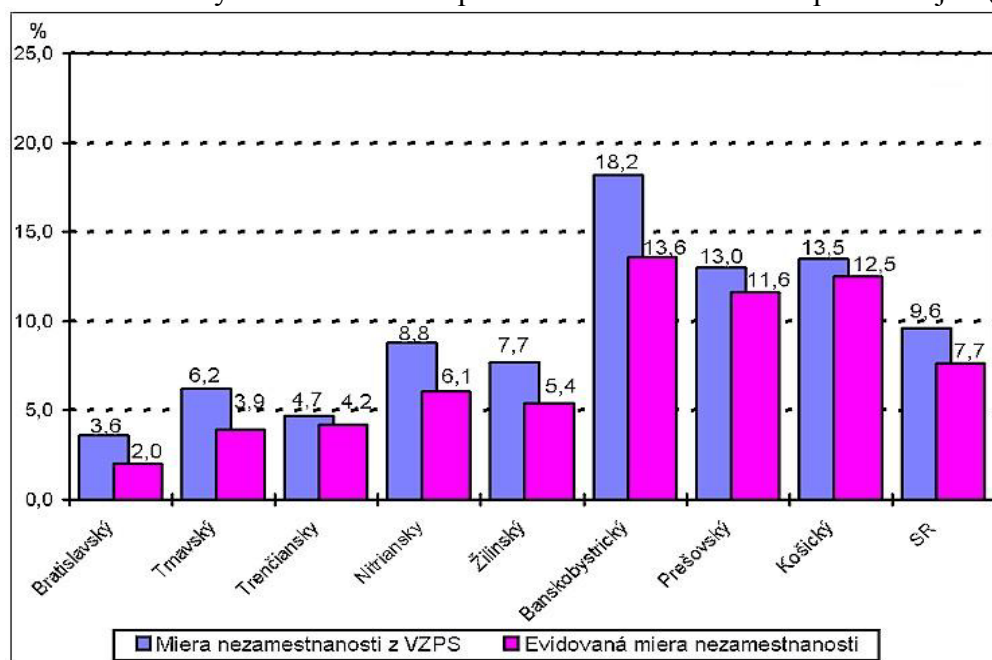
Miera nezamestnanosti, ktorá na Slovensku zasahuje prakticky všetky profesijné a kvalifikačné skupiny obyvateľov, dosahuje v značnom počte regiónov a mikroregiónov kritickú úroveň ohrozujúcu sociálny zmier.

Zamestnanosť a trh práce sa vyznačujú dynamickými zmenami v požiadavkách na pracovníkov, čo sa výrazne prejavuje najmä v ekonomicky zaostávajúcich alebo štrukturálne postihnutých regiónoch.

Tento trend ohrozuje zvlášť intenzívne skupiny občanov znevýhodnených z rôznych dôvodov v prístupe k zamestnaniu a vzdelávaniu (vek, pohlavie, kvalifikácia, zdravotný stav). V súvislosti s vývojom ekonomiky rastie, resp. sa stabilizuje počet nezamestnaných a ponuka voľných pracovných miest je stále nízka (Gajdoš, Pašiak, 2006).

Graf 2

Porovnanie miery nezamestnanosti podľa VZPS a MPSVR SR podľa krajov (rok 2008)

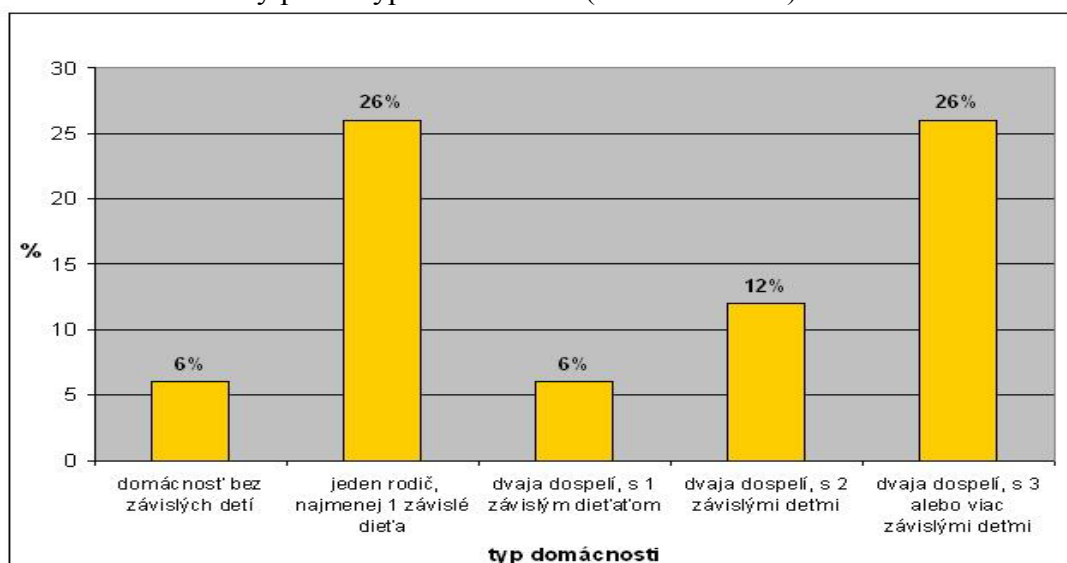

Zdroj: Štatistický úrad SR

S chudobou začiatkom druhej polovice 90. tých rokov na Slovensku začínajú byť postupne najsilnejšie späté tri faktory, ktoré sa vzájomným pôsobením posilňovali: dosiahnuté vzdelanie osoby stojacej na čele domácnosti, jej zamestnanecký status, resp. postavenie na trhu práce a lokalita bydliska domácnosti (na jednej strane región a na druhej strane vidiecka alebo mestská oblasť). Dôležitými determinantami rizika chudoby boli aj demografické charakteristiky domácnosti vrátane počtu detí, veľkosť rodiny, jej zloženia a pohlavia osoby na čele domácnosti. Napríklad rodiny s deťmi boli vystavené oveľa vyššiemu riziku chudoby než bezdetné rodiny a toto riziko sa úmerne zvyšovalo s počtom vyživovaných osôb (Džambazovič, 2006).

Graf 3

Miera rizika chudoby podľa typu domácnosti (EU SILC 2007)

Zdroj: Štatistický úrad SR

2.2.3 Dôsledky sociálnej exklúzie

Sociálne vylúčenie sa prejavuje najmä v podobe vylúčenia z trhu práce (alebo marginalizácie na ňom-zle platená práca, nevýhodný pracovný čas, sťažené pracovné podmienky, nestála práca), s ktorým úzko súvisí zníženie sociálneho a ekonomického statusu so všetkými dôsledkami v sociálnom a kultúrnom živote. Preto hovoríme o viacerých dimenziách sociálnej exklúzie - o *sociálnom vylúčení* (vylúčenie zo sociálnych inštitúcií), *politickom vylúčení* (upieranie občianskych, politických a v mnohých prípadoch ľudských práv) a *kultúrnem vylúčení* (zúženie priestoru pre možnosť participovať na kultúre spoločnosti) (Lukáč, 2003).

Reprezentatívny výskum Európskej nadácie na zlepšenie životných a pracovných podmienok (Böhnke, 2004 in Repková 2005) napr. ukázal, že až v 20-tich európskych krajinách z 28-ich respondenti označili nezamestnanosť za najvýznamnejšiu príčinu chudoby a sociálnej vylúčenosti ľudí. Výskumy však poukázali aj na inú skutočnosť: aj keď práca významne redukuje riziko chudoby, neeliminuje ho úplne. Význam skúmania nielen fenoménu “vylúčenia z trhu práce”, ale aj “vylúčenia na trhu práce” (zvykne sa používať aj pojem “working poor”) dokumentujú napr. najnovšie zistenia z Veľkej Británie, podľa ktorých až dve pätiny ľudí z nízkopríjmových (chudobných) domácností žije v domácnosti s niekým, kto má platenú prácu.

Nezamestnanosť sa stala jednou z najväčších hrozieb pre jednotlivcov, rodiny a celú spoločnosť, permanentnou výzvou pre všetky porevolučné vlády. Odborníci aj tvorcovia verejnej politiky začali hovoriť o fenoméne „nezamestnatelnosti“, ktorý sa spája s viacnásobným znevýhodnením uchádzačov o prácu. Je to kombinácia dlhodobej nezamestnanosti s nízkou alebo nijakou kvalifikáciou, príslušnosťou k rómskemu etniku resp. so zdravotným znevýhodnením, vekom nad 50 rokov alebo, naopak, do 25 rokov, nevynímajúc absolventov stredných či vysokých škôl. Problém s opätovným začlenením na trh práce mali a stále majú aj matky, ktoré strávili viac rokov mimo práce, lebo vychovávali deti. Situáciu tejto skupiny komplikuje aj chronický nedostatok zariadení dennej starostlivosti o deti do troch rokov a absencia legislatívy upravujúcej existenciu, štandardy a formy týchto služieb rodinám s deťmi (Kvapilová, 2007).

Staršie aj novšie výskumy hodnotových orientácií naznačujú, že pochybnosti o pracovnej morálke ľudí bez práce netreba na Slovensku osobitne pestovať. Vnímanie nepracovania ako vykročenie a šikmú plochu je v slovenskej populácii značne rozšírené a môžeme v ňom vidieť aj silnú prekážku solidárnych a dôverčivých postojov k ľuďom ktorí sú dlhodobo bez práce (Kusá, 2006).

Dlhodobá nezamestnanosť znamená nedostatok finančných prostriedkov, sociálnu izoláciu, vedie k úpadku morálnych hodnôt, dochádza ku kríze v rodine, následnými prvkami sú násilie, kriminalita, alkoholizmus a iné negatívne javy, ktoré s nezamestnanosťou priamo či nepriamo súvisia (Kasanová, 2006).

Nezamestnanosť môže viesť nielen k príjmovej chudobe, ale aj k rozličným iným formám deprivácie a k sociálnemu vylúčeniu. Ako dokazujú viaceré štúdie, nezamestnanosť, a to najmä dlhodobá, môže mať za následok stratu pracovných zručností a schopnosti učiť sa, stratu sebavedomia a motivácie, môže mať neblahé psychologické dôsledky a v krajných prípadoch môže vyústiť do extrémnych reakcií, ako je kriminalita, či dokonca samovražda. V časoch vysokej nezamestnanosti a nedostatku pracovných miest sa vyostrujú aj vzťahy medzi etnickými menšinami, a nezamestnanosť tak nepriamo prispieva k neznášanlivosti a rasizmu (Kvapilová, 2007).

S nezamestnanosťou úzko súvisia finančné problémy pomerne širokého okruhu osôb, ale aj psychické dopady sprevádzané pocitmi neistoty, obáv a strachu z budúcnosti, nezriedka aj komplexy menejcennosti. Zmeny životnej úrovne nezamestnaných a ich problémy v príjmovej oblasti sa dotýkajú každej rodiny. Najzávažnejším problémom

našej spoločnosti je predovšetkým nezamestnanosť, ktorá sa dotýka pomerne veľkého počtu obyvateľov, osobitne však rómskeho etnika (Frk V., 2003).

Neprejde ani deň, aby sme neboli svedkami signifikantne významne narastajúceho násilia, kriminality, osobitne kriminality mládeže, asociálneho správania, ako i množstva ďalších spoločensky nežiadúcich javov. Pritom sa nestretávame iba s prejavmi spoločensky nežiadúcich javov, ale i s pripravenosťou čoraz väčšieho počtu obyvateľstva takto sa správať a súčasne i s narastajúcimi obavami obyvateľstva, že sa stanú obeťami trestných činov, násilia, nezamestnanosti, chudoby. Príčin tohto stavu je iste viacero, sotva by niekto uveril v jeho monokauzálnosť. Choré, nenormálne, všeobecne nežiadúce spoločenské javy sú najčastejšie označované ak sociálna patológia (ang. Social pathology, nem. Sozialpathologie, fr. pathologie sociale). Sociálnopatologické teórie najčastejšie vychádzajú z predpokladu, že v spoločnosti jestvujú dlhodobé štrukturálne nedostatky, ktoré členov spoločnosti postihujú rôzne, nie rovnorode. Najefektívnejším spôsobom boja proti sociálnopatologickým javom je prevencia, v ktorej sú najúčinnnejšie sociálno-štrukturálne zmeny. Máme na mysli úsilie o zmenu spoločnosti v zmysle sociálneho inžinierstva preto, lebo v užšom slova zmysle je sociálnym inžinierstvom iba také úsilie, ktoré vychádza z empirického výskumu, sociologickej, právnej a ekonomickej teórie a ich vzájomného prepojenia. V prípade sociálneho inžinierstva ide o tie jeho čiastkové oblasti, ktoré sa usilujú o odstránenie spoločenského zla, akými sú nezamestnanosť, chudoba, konflikty v spoločnosti a pod., teda prevažne o odstránenie toho, čo nazývame sociálnou patológiou v sociálnej práci (Ondrejko, 1999).

To, že zhoršená sociálna situácia, sociálna deprivácia so svojimi sociálnymi dôsledkami má v sebe kriminogénny náboj, patrí k základnému diapazónu kriminologických interpretácií etiológie (podmienitosti) kriminality. Na prvé priblíženie vzťahu chudoby a kriminality s pravidla používajú štatistické údaje o vývoji kriminality a jej páchatel'och.

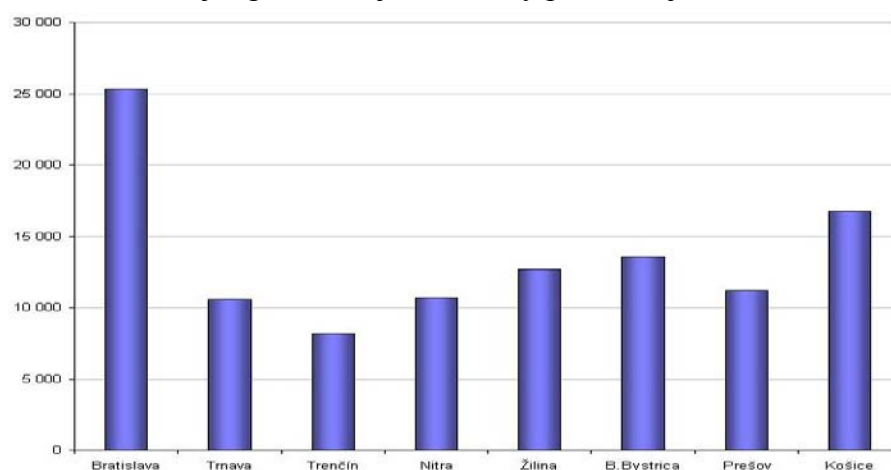
U nás sa v tomto smere môžeme opierať iba o štatistické údaje polície, v ktorých sa však nestretávame priamo so statusom chudobného, ale s niektorými sociálnymi charakteristikami, ktoré nepriamo môžu vypovedať o zhoršenom sociálnom postavení páchatel'a a teda o prepojení kriminality a sociálnych problémov. Ide najmä o zamestnanecký status sa vzdelanostný status páchatel'a. Podľa týchto údajov si môžeme všimnúť, že sociálny profil páchatel'a kriminality sa všeobecne spája s nízkym vzdelaním a nezamestnanosťou. Nepriaznivý vplyv statusu nezamestnaného sa však na druhej strane

prejavuje aj z pohľadu obetí trestných činov. Z hľadiska zamestnaneckého statusu sa stávajú nezamestnaní najfrekvencovanejšie ohrozenou skupinou, pričom ich podiel na obetiach má v posledných rokoch rastúcu tendenciu a v roku 2004 dosiahla úroveň 20 % obetí celkovej registrovanej kriminality.

Nielen samotná chudoba, ale aj sociálne dôsledky prejavujúce sa práve v mechanizmoch sociálneho vylučovania majú teda predovšetkým kriminogénny charakter. Kriminalita sa môže stať ich systematicky adaptívnou stratégiou na obmedzený životný a spoločenský priestor. Ak sú takejto situácii určité kategórie ľudí vystavené dlhodobo, dokonca generačne opakovane, môže sa vytvoriť kultúra chudoby, do ktorej kriminalita patrí ako socializáciou a sociálnym učením prenášaný spôsob prežitia (Lubelcová, 2006).

Graf 4

Prehľad celkovej registrovanej kriminality podľa krajov SR v roku 2007

Zdroj: Štatistický úrad SR

Chudoba sa prejavuje v pocite zraniteľnosti vonkajšími udalosťami, v pocite bezmocnosti voči štátnym a spoločenským inštitúciám, v psychickej záťaži, pocite zahanbenia a pod.(Džambazovič, 2006).

Podobné vyjadrenia poskytuje Laluha, Ošková, Stanek (2005). Podľa nich má chudoba širší rozmer. Nie je to len úzko definovaný nedostatok hmotnej spotreby a zdrojov. Obsahuje aj mnoho iných hľadísk, vrátane psychickej záťaže, pocitu zraniteľnosti vonkajšími udalosťami a pocitu bezmocnosti vo vzťahu k štátnym a spoločenským inštitúciám. Tieto nehmotné podoby chudoby sa dajú len ťažko zmerať, pretože potrebné

informácie sú prakticky nedostupné. Aj preto sa na chudobu pozerá spravidla z finančného hľadiska.

Negatívne následky rastu úrovne sociálneho vylúčenia v spoločnosti sa pritom spájajú najmä s poklesom podpory demokracie, so stúpajúcim výskytom patologického správania, s nadmernou polarizáciou spoločnosti, s poklesom sociálnej solidarity a nárastom sociálnej izolácie (Strapcová, 2005).

2.2.3.1 Nerovnosť

Ako ukazujú najnovšie výskumy, v súčasnosti medzi rodinami na Slovensku sú veľmi výrazné sociálne rozdiely, ktoré nevyplývajú z princípu zásluhovosti, ale z neprimerane nízkych miezd. Existujúca veľmi výrazná nerovnosť má za následok sociálne vylúčenie, pokles investovania, ako aj pokles investícií do vzdelania, čo samo osebe zakladá mnohogeráčné rozdiely (Barancová, 2006).

Sociálnu exklúziu je možné bližšie špecifikovať ako dôsledok nerovného prístupu jednotlivcov alebo celých skupín obyvateľstva k piatim základným zdrojom spoločnosti: k zamestnaniu, bývaniu, sociálnej ochrane, zdravotnej starostlivosti a vzdelaniu a ako neschopnosť uplatňovať svoje práva a realizovať aktívne občianstvo (Džambazovič, Gerbery, 2005).

Ondoš, Korec (2006) uvádzajú, že viditeľné sú najmä materiálne nerovnosti vychádzajúce zo zdroja diferencovaných a diferencujúcich príjmov, smerujúce k nerovnakým možnostiam spotreby. Výsledkom môže byť praktické vylúčenie najslabších príjmových skupín z exkluzívnejších komerčných priestorov mesta a na opačnej strane getoizované lokality, ktorým sa budú z dôvodu zvýšenej kriminality vyhýbať ostatní obyvatelia a kvôli nízkej kúpyschopnosti aj služby.

Podľa Mareša (1999 in Laluha, Ošková, Stanek, 2005) sociálna nerovnosť a z nej často vyplývajúca chudoba môže byť ponímaná dvoma tradičnými spôsobmi. Buď ju berieme ako nezvratný dôsledok celkového usporiadania spoločnosti najmä politických a ekonomických podmienok, alebo ju považujeme za dôsledok osobného zavinenia každého jednotlivca s jeho nedostatočnou pracovitosťou, prispôsobivosťou, flexibilitou, ochotou, ambíciami atď. Nerovnosti nadobúdajú rôznu podobu, pričom poznáme :

- príjmovú nerovnosť, nerovnosť bohatstva
- nerovnosť v spotrebe,
- statusovú nerovnosť,
- nerovnosť v schopnostiach, vo vzdelaní a v prístupe k vzdelaniu,
- nerovnosť na trhu práce,
- nerovnosť životných podmienok a ich riziká.

Laluha, Ošková, Stanek (2005) uvádzajú, že najviditeľnejšou formou nerovností je nerovnosť bohatstva a príjmu. Príjmom rozumieme peňažnú čiastku, ktorú jedinec získava s určitou periodicitou za nejaké svoje aktivity, dnes zvyčajne realizované na trhu práce alebo v nejakej súvislosti s týmto trhom práce. Majetok je potom suma všetkých materiálnych hodnôt, ku ktorým má jedinec vlastnícke právo .

Nerovnosť vo vzdelaní je jedným z dôležitých druhov sociálnej nerovnosti. Často sa preto vzdelanie považuje za prostriedok zrovnoprávnenia členov spoločnosti, pretože poskytuje mladým ľuďom vedomosti, schopnosti a znalosti potrebné na to, aby zaujali v spoločnosti hodnotnú pozíciu.

Nerovnosť na trhu práce vyplýva z rozdielneho vlastníctva. Je to ľudský faktor, ktorý zaraďuje jednotlivca na trhu práce do výhodnej alebo nevýhodnej pozície a predurčuje ho na väčší, respektíve menší príjem a menšiu alebo väčšiu stabilitu zamestnania. Hodnota ľudského kapitálu je daná predovšetkým vzdelaním a praxou.

Nerovnosť sa často spája s diskrimináciou na trhu práce. Táto diskriminácia sa dotýka etnických skupín, žien, starých ľudí, nekvalifikovaných osôb a pod.

Interakcie medzi životným prostredím a chudobou sú zložité. Postupné zhoršovanie životného prostredia tak vo vidieckom, ako aj v mestskom prostredí sa dotýka v prvom rade chudobných a ono samé je tiež dôsledkom chudoby. Trvalý rozvoj a redukcia chudoby vyžaduje, aby sa chránila integrita prírodných ekosystémov a uprednostňovala ich funkcia v ochrane života. Základnými aspektami spojenia medzi životným prostredím a chudobou sú bezpečnosť prístupu k prírodným zdrojom, od ktorých závisí veľa chudobných rodín a riziká pre zdravie spojené so stavom životného prostredia, ktoré ohrozujú najmä ženy a deti.

Podľa autorov teda chudobu možno chápať ako výraz extrémnej nerovnosti, respektíve ako dištanc určitej časti populácie nielen od bohatých, ale i od celého zostatku populácie.

Transformačné procesy prinášajú v období 90. rokov čoraz evidentnejšie prejavy vznikajúcich sociálnych nerovností. Jedným z najviditeľnejších sú ekonomické nerovnosti, t.j. nerovnosti v príjmoch či majetku, ktoré sa prejavujú v diferenciácii spotrebného správania, životného štýlu, životných podmienok. Slovensko patrilo dlhodobo k európskym krajinám s najnižšími príjmovými nerovnosťami, v priebehu 90.rokov však dochádza k postupnému nárastu príjmovej nerovnosti. Z hľadiska medzinárodnej komparácie nejde o ojedinelý trend vývoja vyskytujúci sa len na Slovensku a v ostatných postsocialistických krajinách. Ekonomické nerovnosti rástli aj v západnej Európe, severnú Ameriku nevynímajúc. Na Slovensku začínajú byť čoraz evidentnejšie rozdiely medzi príjmami tých, čo sú na „vrchole“, a príjmami, tých, čo sú na „spodku“ stratifikačnej pyramídy (Džambazovič, 2006).

Istá miera nerovnosti ako stimulácia individuálneho výkonu, prípadne odmeňovania individuálnych schopností je z celkom jednoduchého dôvodu na základe „psychologických“ úvah v zásade funkčná a potrebná. Otvorenou však zostáva aká miera nerovnosti je nevyhnutná, aby náležite stimulovala človeka k výkonom a úsiliu o spoločenský vzostup, keď už nerovnosť nie je nevyhnutná, ale skôr demotivujúca, manifestujúca sa v chudobe a sociálnej exklúzii (Ondrejko, Kusanová, 2006).

2.2.3.2 Bývanie

Bývanie je jedným z najdôležitejších nástrojov podpory sociálnej kohézie. V spoločnostiach s prehlbujúcou sa diferencovanou príjmovou a sociálnou štruktúrou patrí podpora bývania k tým nástrojom, ktoré zabráňujú tvorbe get, predchádzajú sociálnemu prepadu a bezdomovectvu. Štruktúra bývania chápaná ako pomer nájomného (súkromného a verejného) a vlastníckeho bývania by mala reflektovať sociálnu štruktúru obyvateľstva. Vo všeobecnosti sa o Slovensku dá konštatovať, že počet bytov klasifikovateľných ako nájomné bývanie nezodpovedá počtu domácností, ktoré by mali mať na základe svojho príjmu na takýto byt nárok.

Nelegálne rómske osady sú dobrým príkladom problému neadekvátneho bývania a jeho vplyvu na schopnosti jednotlivca v spoločnosti.

Dlhodobým riešením prevencie vzniku mestských get je desegregácia a vytvorenie vertikálne priepustného systému bývania. Vertikálne priepustný systém bývania by mal pozostávať z niekoľkých typov bývania, ktoré by poskytovali nájomcom možnosť bývať

podľa ich predstáv, ale aj ekonomických možností. Takýto systém by pomohol riešiť problémy s dlhmi, neplatičstvom a segregáciou, na druhej strane by motivoval sociálnu, ekonomickú a priestorovú mobilitu nájomníkov (Šoltésová, Folta, 2007).

Bývanie patrí medzi najnaliehavejšie spoločenské problémy SR. Z hľadiska počtu bytov na 1000 obyvateľov Slovensko v porovnaní s vyspelými západoeurópskymi krajinami značne zaostáva (Gajdoš, Pašiak, 2006).

Azda najviditeľnejším prejavom chudoby Rómov je charakter ich bývania najmä v osadách. Bývanie možno dať do úzkej súvislosti nielen všeobecne s chudobou, ale aj s priestorovou marginalizáciou a ostatnými prejavmi sociálnej exklúzie. V očiach majoritného spoločenstva je tento problém považovaný za najväznejší pre svoj zjavný charakter, ktorý jednoznačne vypovedá o celkovo biednych podmienkach života Rómov. Problém bývania je akútny najmä v rómskych osadách, kde žijú Rómovia v najhorších podmienkach, teda v oblastiach priestorovo marginalizovaných. Ak opomenieme sociálne a ekonomické dôsledky segregácie Rómov, každodenným problémom mnohých rómskych rodín je prístup k pitnej vode, v mnohých osadách chýbajúca plynofikácia a dokonca elektrina, komunálny odpad sa vyváža len pár metrov od domu, životné prostredie v okolí osady je zdevastované. Dôsledkom takejto situácie v bývaní je najčastejšie rad zdravotných problémov, kožné, pľúcne a infekčné ochorenia (Lukáč, 2003).

Starí ľudia sú jednou zo skupín najviac ohrozených chudobou. Hoci si to obce a mestá uvedomujú a vo svojich koncepciách a iných strategických dokumentoch o bývaní prisudzujú tomuto problému veľkú dôležitosť, v reálnom živote sa nerieši. Väčšina starých ľudí obýva po privatizácii veľké byty či rodinné domy, ktorých prevádzku a údržbu si mnohí, finančne závislí na starobných dôchodkoch, postupne nebudú môcť dovoliť (Šoltésová, Folta, 2007).

Existujú rozličné typy osídlení, kde žijú chudobní. Často ide o veľmi jednoduchý typ bývania, ktorý sprevádzajú neistota v užívaní, nejasné vlastnícke práva, nelegalizovaný pobyt a nedostatočný prístup k pitnej vode. Osídlenia chudobných sú spravidla lokalizované na predmestiach alebo v okrajových častiach obcí (Filčák, 2007).

2.2.3.3 Vplyv sociálno-patologického prostredia na hodnotovú orientáciu detí a mládeže

Ak dieťa vyrastá v chudobnej štvrti, môže to mať negatívny vplyv na jeho sociálny a osobnostný vývoj. Teoretické poznatky jednoznačne zdôrazňujú fakt, že sociálne prostredie vrátane miesta bydliska, školy, vrstovníkov a susedstva silne ovplyvňuje rozvoj dieťaťa (Džambazovič, 2007a).

Rodina sa považuje za najdôležitejší sociálny faktor v živote človeka a má zásadný význam pre normálny sociálny vývoj dieťaťa. Plní celý rad funkcií vrátane socializačno výchovnej a uspokojuje potrebu spoľahlivého citového vzťahu dôležitého pre ďalšie medziľudské vzťahy v živote. Je miestom, kde dieťa získava prvé sociálne skúsenosti pre ďalší praktický život, učí sa v závislosti na správaní rodičov úlohám, hodnotám a normám, ktoré v budúcnosti napodobňuje, poprípade sa s nimi identifikuje. V rodine sa vytvárajú okrem iného i jeho morálne predstavy, ktoré formujú jeho budúce názory, presvedčenia a sociálne správanie.

Určujúcimi faktormi pre stanovenie príčin a podmienok páchania trestnej činnosti mládeže sú najmä vývojové zvláštnosti mladého človeka mikroštruktúra, v ktorej sa pohybuje. Rodinné prostredie a správna úloha rodičov pri výchove má základný a najdôležitejší význam pri formovaní osobnosti mladého jedinca a je rozhodujúcou pre jeho ďalší mravný vývoj (Mittlöhner, 2006).

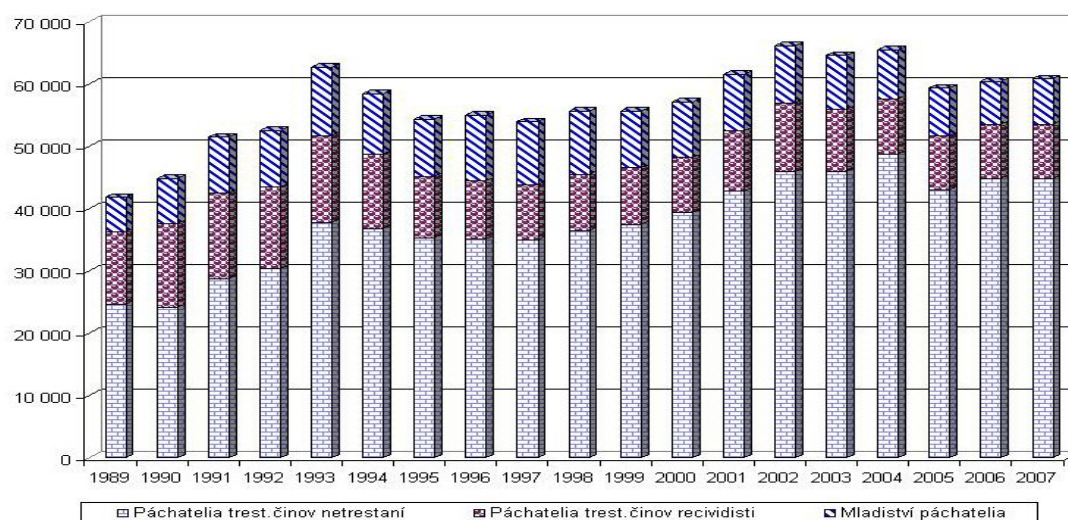
Mladý človek si má z rodinnej výchovy odnášať do života predovšetkým správny vzťah a úctu k základným princípom a hodnotám spoločnosti. Ak rodinná výchova neplní takú funkciu, tým už sú dané väčšie predpoklady pre vznik kriminogénneho prostredia. Stabilita rodiny je predpokladom zdravej a primerane správnej výchovy detí. Rozhodujúca úloha vo výchove detí pripadá rodičom, ktorí majú byť osobným životom, správaním a vzťahom k spoločnosti príkladom svojim deťom. Neúcta k spoločenským hodnotám sa ľahko môže končiť delikvenciou, vzdelanie rodičov je natoľko nízke, že nie sú schopní akceptovať požiadavky spoločnosti, neuvedomujú si dosah vlastného výchovného pôsobenia, rodičia nedostatočne kontrolujú správanie svojich detí, najmä mimo rodiny, nesprávnu výchovu detí v rodine vyvoláva nadmerná alebo nedostatočná láska k nim, prípadne prisilné či prislabe vyžadovanie disciplinovaného správania. Závažným fenoménom vo vývoji kriminality je vzostupný trend trestnej činnosti detí a mladistvých. Rastúca kriminalita mládeže súvisí s absenciou autentického hodnotového

systému, minimalizovaním možností voľnočasových aktivít. Ďalším faktorom je nepripravenosť mladej generácie na stratifikáciu spoločnosti. Mladí ju vidia iba ako sociálnu nerovnosť. V snahe vyrovnať sa dochádza ku kriminálnym činom (Galbavý, 2006).

Najčastejšiu skupinu trestnej činnosti mládeže predstavuje majetková kriminalita, druhou v poradí je násilná kriminalita a ďalšou typickou formou trestnej činnosti mládeže je výtržníctvo a mravnostná kriminalita. Zvlášť závažnou formou kriminality mládeže sú trestné činy s rasovým národnostným podtextom. Jednou z ďalších typických foriem trestnej činnosti mládeže je drogová kriminalita (Švarcová, 2006).

Graf 5

Vývoj zloženia páchatel'ov trestných činov v SR (v rokoch 1989-2007)

Zdroj: Štatistický úrad SR

Mladý človek je všeobecne považovaný za špecifický sociálny kapitál každej spoločnosti. Je neodmysliteľnou entitou jej prítomnosti a predpokladom kvality jej budúcnosti. I napriek evidentnej snahe spoločnosti o vytvorenie adekvátneho prostredia zodpovedajúcim podmienkam kvality života mladých ľudí, identifikujeme pomerne často reálne dôsledky protispoločenského deštruktívneho konania mladých jednotlivcov, skupín, komunit (Tvrdoň, 2006).

Sociálno-patologické javy ako spoločensky nežiaduce predstavujú skutočnosti, činnosti a formy správania, ktoré sú v nesúlade s tým, čo je považované za uznávané, štandardizované, očakávané a vyžadované. V súčasnosti do skupiny spoločensky nežiaducich javov a problémov zahrňujeme široké spektrum prejavov s rôznym stupňom spoločenskej závažnosti od kriminality, delikvencie, samovražednosti, prostitúcie, agresivity, šikanovania až po patologické závislosti (hráčka, kultová, drogová, na internete, workoholizmus a ďalšie).

Dlhodobou nepriaznivým parametrom je sociálna patológia detí vyrastajúcich v sociálne znevýhodnenom a výchovne menej podnetnom prostredí, kde dominujú rómske deti. Sociálne znevýhodnené prostredie limituje saturovanie navonok „štandardných“ požiadaviek a potrieb výchovy detí (knihy, hračky, športové náčinie, výlety, krúžky,

štruktúra a obsah voľného času a pod.). Výchovne menej podnetné prostredie je nezriedka spojené so sociálne znevýhodneným prostredím a je charakterizované nedostatočnými podnetmi (bio-psychickými a socio-kultúrnymi) pre optimálny vývin dieťaťa. Kombinácia formulovaných skutočností obmedzuje uspokojovanie základných biologických, psychických a sociálnych potrieb, spôsobuje výchovnú zanedbanosť, predikuje problémy už na začiatku školskej dochádzky a tým významne limituje vyvážené rozvíjanie kognitívnej, afektívnej a psychomotorickej stránky osobnosti. Dôsledky sociálnej, kultúrnej a jazykovej inkompatibility sa prejavujú v mentálnom a emocionálnom zaostávaní, v sociálnej a výchovnej maladjustácii s prejavmi akými sú napr. nevypočítateľné a agresívne správanie, neslušné vyjadrovanie, záškoláctvo, krádeže a iné spoločensky nežiaduce prejavy (Liba, 2008).

Hodnoty predstavujú nevyhnutnú súčasť nášho života, sú výrazným zdrojom motivácie a pilierom zmyslu. Človek bez hodnôt nemôže žiť. Hodnotový systém mladého človeka je ovplyvňovaný a determinovaný mnohými faktormi. Rodina je prvým prostredím, v ktorom sa formujú hodnoty človeka. Výsledky výskumov poukazujú na jej dominantný vplyv na formovanie a utváranie osobnosti, a tým i jeho hodnôt. Vplyv rodinného prostredia zohráva pri kreovaní systému hodnôt mladého človeka nezastupiteľnú, dominantnú úlohu. Výskumy tiež ukázali, že rodina je kľúčovým faktorom predikcie rizikového správania adolescenta (Klčovanská, 2004).

3 PRIESTOROVÉ ASPEKTY SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE

3.1 Marginalizácia

Pojem *marginalita* zaviedol do sociológie E. Park začiatkom 20. storočia. Marginalita pôvodne označovala „hranicu“, ktorá od seba oddeľovala svety rôznych kultúr.

Významný posun v chápaní marginality nastal v 60-tych rokoch, kedy sociológovia začali marginalitu interpretovať prevažne ako „okraj“ spoločnosti, nie ako „hranicu“ medzi dvoma odlišnými svetmi. Zároveň došlo k postupnému nahradeniu pojmu marginalita, ako sa neskôr ukázalo vhodnejším pojmom marginalizácia. Zachytáva v sebe vážny predpoklad a síce, že človek je v spoločnosti odsúvaný na okraj bez vlastného pričinenia, pôsobením nadindividuálnych spoločenských procesov, ktoré môže len ťažko ovplyvniť. Oba pojmy sa stávajú súčasťou širšieho konceptu sociálnej exklúzie – vylúčenia (Lukáč, 2003).

Sprievodným javom narušenia sociálno-priestorovej rovnováhy je koncentrácia sociálnych a ekonomických problémov v určitých územiach a regiónoch. Tieto územné jednotky, vykazujúce kumuláciu mnohých znevýhodnení, môžeme považovať za mnohonásobne sociálno-priestorovo marginalizované územia (Džambazovič, 2007a).

Severné a južné pohraničie predstavujú najrozsiahlejšie a najproblémovnejšie marginálne územia Slovenska (aj keď tvoria odlišné a špecifické typy marginality). Diverzita sociálnej štruktúry regiónov je deformovaná veľkými disparitami v rozložení pracovných miest, finančného, spoločenského, ľudského, sociálneho a kultúrneho kapitálu. V zaostávajúcich regiónoch dochádza ku kumulácii tejto kapitálovej nedostatočnosti a celý región sa dostáva do sociálno-ekonomickej exklúzie a marginalizácie. Sociálnu štruktúru týchto regiónov ovplyvňuje vysoká miera nezamestnanosti a v dôsledku toho aj nižšia kvalita života. Takéto regióny sa charakterizujú ako regióny chudoby.

Z hľadiska regiónov ide iba zriedkavo o izolované regióny. Ide o regionálne zoskupenia, ktoré utvárajú akoby ucelené pásma marginality na Slovensku.

Priestorová marginalizácia je vlastne kumuláciou jedného alebo viacerých typov marginality v určitom území či lokalite.

Priestorový aspekt chudoby sa ale neobjavuje len na regionálnej úrovni. Podobne prehlbujúcu sa polarizáciu a fragmentáciu spoločnosti odrážajú aj rozdiely medzi mestom

a dedinou (rurálnym a urbánnym priestorom) a rozdiely vo vnútri jednotlivých obcí (Džambazovič, 2007b).

3.2 Segregácia

Jedným z možných vysvetlení segregácie je, že ghetto slúžilo ako mechanizmus na asimiláciu skupiny do nového prostredia. Súčasní migranti sa zhľukujú so svojou skupinou aby vytvorili spoločenské prostredie a našli spotrebné veci svojej domoviny. Toto je typický popis imigrantského ghetta . Predstavy života medzi členmi jednej etnickej skupiny sa zdajú byť obzvlášť silné najmä u súčasných emigrantov. V období 70-tych rokov 20. storočia je u čiernych migrantov z juhu na sever o 10% väčšia pravdepodobnosť že budú členmi iba černošskej cirkvi ako rodení černosi zo severu a o 24 % väčšia pravdepodobnosť, že si vyberú žiť v segregovanom ghette (Wirth, 1928). Priestorová (rezidenčná) segregácia (vylúčenie) je jedným zo základných a najviditeľnejších prejavov sociálnej exklúzie. Jednoducho povedané, jedná sa o stav či proces vylučovania niektorých sociálnych skupín do rôznych oblastí, sídel a lokalít na základe sociokultúrnych charakteristík a ekonomického statusu (Toušek, 2007).

Jednou z dôležitých výskumných tém, ktorá síce nie je v spoločenskovednom výskume novinkou, ale objavuje sa s čoraz väčšou naliehavosťou, je priestorový aspekt chudoby a sociálneho vylúčenia. Chudoba je spojená s priestorom. Prejavuje sa to zvýšenou koncentráciou vylúčených jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch, resp. ich vylúčením z určitých priestorov (Džambazovič, 2007a).

Najtypickejším prejavom rozdelenia komunít resp. susedstiev do rozdielnych obytných lokalít je segregácia. Špecifickými formami segregácie sú suburbanizácia, gentifikácia a getoizácia. V prípade suburbanizácie a gentifikácie ide najčastejšie o dobrovoľnú podobu segregácie – separáciu –, na rozdiel od getoizácie, kedy hovoríme o nedobrovoľnej a vynútenej segregácii a izolácii chudobnej populácie. Spomínané termíny sa viažu skôr na mestský priestor, ale označujú procesy, ktoré nachádzame aj vo vidieckom prostredí. Za kritériá priestorovej segregácie sa pokladajú najmä tieto:

- sociálna trieda (sociálno-ekonomický status), meraná najčastejšie veľkosťou príjmu, výškou dosiahnutého vzdelania a profesijným statusom;
- etnikum (rasa);

- fáza životného a rodinného cyklu;
- konfesijná príslušnosť.

Z týchto kritérií vypovedá o najintenzívnejšej forme segregácie etnická, resp.

najmä rasová segregácia. V prípade Slovenskej republiky a chudobných obytných oblastí jej miest a obcí veľmi často ide o kombináciu etnickej segregácie a sociálno-triednej segregácie. Typickým príkladom je segregácia chudobných príslušníkov rómskej etnickej menšiny (Džambazovič, 2007a).

Podľa Džambazoviča (2007b) lokalita bydliska v mnohom ovplyvňuje situáciu jednotlivca a jeho rodiny/domácnosti. Vplýva napríklad prostredníctvom existujúcej kvality vzdelania, trhu práce, verejných služieb, bývania, možnosti využitia voľného času, vystavenia sa nebezpečenstvu zločinu až po charakter rovesníckej skupiny dieťaťa. Otázkou sa stáva do akej miery sa sociálna štruktúra a prostredie stávajú determinujúcimi faktormi a ovplyvňujú svojich obyvateľov v ich správaní, hodnotách, postojoch, možnostiach sociálnej mobility, životných šanciach a príležitostiach, aký významný je tzv. *neighbourhood effect* (vplyv susedstva) či *area effect* (vplyv lokality). Neighbourhood effect je považovaný nielen za dôsledok segregácie, ale aj za príčinu vedúcu k ďalšiemu prehĺbovaniu tohto procesu. V prípade chudobnej lokality ide o mnohonásobné zvýhodnenie a jej vplyv na obnovovanie nerovností v podobe medzigeneračného prenosu takéhoto stavu je vnímaný ako najväčšie negatívum priestorovej segregácie.

3.3 Getoizácia

História pojmu Ghetto sa datuje do roku 1516, kedy benátsky senát rozhodol o umiestnení Židov do lokality *ghetto nuovo*, ostrova v okrsku San Geremia v Benátkach. Koncom 19. storočia bol význam termínu rozšírený už po celej Európe a bežne sa ním označovali všetky lokality, do ktorých boli Židia kresťanmi segregovaní (Toušek, 2007). Od roku 1890 až do 1940 ghettá postupne vznikali tak ako sa černosí sťahovali do mestských oblastí. V mestách vznikali rozsiahle územia obývané temer výlučne čiernymi obyvateľmi. Ghettá sa fyzicky rozširovali od 1940 do 1970. Od roku 1970 dochádza k úpadku segregácie a černosí sa začínajú sťahovať aj do oblastí predtým obývaných výlučne bielym obyvateľstvom. Údaje o cenách domov a postojoch voči integrácii

naznačujú, že v polovici 20. storočia segregácia bola produktom kolektívnych činov, prostredníctvom ktorých bieli chceli udržať čiernych ďalej od svojho okolia. Rokom 1990 legálne bariéry, ktoré spôsobovali segregáciu boli nahradené decentralizovaným rasizmom, v ktorom bieli platia viac peňazí ako čierni, aby žili v prevažne bielych oblastiach (Wirth, 1928).

Geto je, inými slovami, územie, ktoré sa stáva etnicky homogénne v heterogénnej spoločnosti, územie sa uzatvára z hľadiska možností mobility, život začína podliehať anómii, okolie sa voči územiu negatívne vymedzuje, rastie vzájomná závislosť jeho členov a obyvatelia sú viacnásobne vylúčení. Inými slovami, geto obmedzuje možnosť jednotlivcov viesť slobodný život. (Šoltésová, Foltá, 2007).

S priestorovou segregáciou úzko súvisí aj minimálna miera a symbolickosť sociálnych kontaktov s „vonkajším prostredím“. Čím je komunita homogénnejšia a endogénnejšia, tým je uzavretejšia voči vonkajšiemu prostrediu. Na druhej strane sú takéto rodiny otvorenejšie voči vplyvu svojej komunity. Komunita sa stáva kontrolným mechanizmom, vymedzuje uprednostňované životné a pracovné stratégie. Z demografických procesov, ktoré sa vo veľkej miere zaslúžili o úpadok „lokalít chudoby“, by sme, inšpirujúc sa autormi opisujúcimi mestské getá, mohli určiť v prvom rade migráciu, či skôr povedané útek stredných vrstiev z prostredia chudoby na predmestia (tzv. suburbanizáciu). Nastáva tak priestorové oddelenie chudobných od hlavného prúdu spoločnosti, vytvárajú sa getá a „kultúry geta“. V dôsledku úteku stredných vrstiev z tohto prostredia upadá v týchto lokalitách školstvo, sieť obchodov, ale aj záujem o potlačanie kriminality. Sociálna izolácia spolu s ekonomickou depriváciou sú práve preto rozhodujúcimi faktormi pri vzniku a posilňovaní kultúry geta (Džambazovič, 2007a).

Postupom času sa miesta obývané marginalizovanými skupinami môžu stať priestorom, kde sa koncentrujú rôzne environmentálne kontroverzné aktivity a kde vlastne zlyháva sociálna kontrola a porušujú sa sociálne normy. Nastáva getoizácia verejného priestoru – vznikne miesto mimo hraníc sféry „normálneho“ života. Takéto miesta sú priestorom, kde nemá zmysel investovať, kde je v podstate dovolené všetko. Getoizácia verejného priestoru predstavuje štrukturálnu nerovnosť medzi sociálnymi skupinami obyvateľstva. Environmentálne riziká prispievajú k vytvoreniu špirály zhoršovania životných podmienok. Ohrození obyvatelia musia napríklad investovať do ochranných hrádzi či platiť za škody spôsobené napríklad povodňami, čo znižuje ich šance na sociálnu alebo

geografickú mobilitu. Domy, ktoré vlastnia, strácajú na trhu hodnotu aj vplyvom environmentálnych faktorov, a tým sa stávajú nepredajnými. Nízke ceny takýchto nehnuteľností lákajú do chudobných lokalít ďalších chudobných (Filčák, 2007).

3.4 Sociálna inklúzia

Proti sociálnemu vylúčeniu sa kladie sociálna inklúzia. Znížiť riziko sociálneho vylúčenia ešte automaticky neznamená hovoriť o programoch začleňovania. Sociálna inklúzia v sebe nesie predstavu želateľného stavu spoločnosti, ktorá má silnejší normatívny náboj, než je tomu v prípade slovného spojenia “boj proti sociálnemu vylúčeniu” (Gerbery, 2005).

Sociálno-ekonomický rozvoj musí viesť k obmedzovaniu chudoby a sociálneho vylúčenia. Podpora sociálnej inklúzie a boj proti diskriminácii sú kľúčové nástroje podpory zamestnanosti a zvyšovania kvality života najmä v zaostalých oblastiach a obciach. Zabezpečenie podpory ohrozeným regiónom a skupinám je dôležité pre zachovanie kvality života a sociálnych vymožeností v EÚ (Laluha, Ošková, Stanek, 2005).

Sociálna politika v oblasti zmierňovania chudoby a sociálneho vylúčenia tradične spočíva na dvoch veľkých pilieroch, ktorými sú finančné dávky a sociálne služby. Tie dopĺňajú rôzne opatrenia v oblasti vzdelávacieho systému a trhu práce zamerané tak na riešenie aktuálnych problémov, ako i na preventívne pôsobenie a odstraňovanie podmienok vytvárajúcich riziká pre ohrozenie chudobou v neskoršom veku. Samozrejme, dôležité pre znižovanie chudoby a prevenciu jej vzniku sú aj charakteristiky iných systémov, ktoré sú od sociálnej politiky inštitucionálne oddelené (daňový systém, hospodárska politika atď.). Diskurz sociálnej inklúzie nachádza korene problému chudoby a sociálneho vylúčenia v inštitucionálnych štruktúrach sociálneho štátu, ktoré svojimi nastaveniami vytvárajú demotivačné tlaky. Kľúčovým kanálom sociálnej inklúzie je tu práca, a to v širšom význame než len participácia na trhu práce. Inkluzívnu funkciu spĺňa aj práca ako súčasť sociálnopolitických programov. Preto je súčasťou diskurzu dôraz na povinnosť určitého pracovného výkonu ako podmienky dávky (alebo jej navýšenia), čo zakladá reciprocitu medzi právami a povinnosťami, medzi jednotlivcom a spoločnosťou. Hoci podobne ako diskurz podtriedy vidí problém v charakteristikách samotnej sociálnej politiky, neponúka

znižovanie miery verejných intervencií, ale ich rekalibráciu v duchu pozitívnej aktivácie, ktorá nesankcionuje, ale rozširuje možnosti participácie zvýšením zamestnateľnosti. Zvýšenie zamestnateľnosti znamená v tomto prípade zlepšovanie kvalifikácie a tvorbu podporných programov zladenia rodinných a pracovných povinností. Aktívna politika trhu práce je orientovaná tak na stranu dopytu, ako aj ponuky práce. Podpora vzniku nových pracovných miest ako spôsob zvyšovania zamestnanosti sa najčastejšie realizuje subvencovanými miestami pre rizikové skupiny nezamestnaných, podporou vlastných aktivít mimo zamestnaneckého statusu a podobne. Zvyšovanie zamestnateľnosti je realizované vzdelávaním, tréningami, podporou mobility, poradenskými službami a podobne (Gerbery, 2007).

Hanzelová (2007) uvádza, že vzhľadom na multidimezionálny charakter dlhodobých foriem nezamestnanosti, stratégie zamerané na ich predchádzanie sú účinné ak majú komplexný a integrovaný charakter. Proti dlhodobej nezamestnanosti neexistuje všeliek a jej zníženie nevyhnutne vyžaduje zásahy na úrovni rozličných verejných politík zameraných na:

- lepšie zacielenie aktívnych opatrení na trhu práce na segment dlhodobo nezamestnaných osôb,
- zosúlad'ovanie odborného vzdelávania s potrebami trhu práce,
- posilnenie významu a úlohy celoživotného vzdelávania,
- aktívne starnutie,
- zosúlad'ovanie rodinného a pracovného života,
- rovnosť príležitostí a osobitne na rovnosť príležitostí v prístupe na trh práce,
- posilnenie motivačných stimulov návratu na trh práce (in-work benefits).

Sociálna inklúzia teda znamená odstraňovanie prekážok začleňovania jednotlivcov a skupín a zároveň posilňovanie prvkov solidarity, reciprocity, spoluzodpovednosti a spoločného zdieľania a je predpokladom a súčasťou sociálnej súdržnosti, ktorú chápeme ako proces (Džambazovič, Gerbery, 2005).

4 PRÍKLADY SOCIÁLNEJ EXKLÚZIE V BRATISLAVE

4.1 Kopčany

Sídliisko Kopčany, ktoré bolo postavené v roku 1979 je lokalizované v Bratislavskej Petržalke. Bytové domy sa nachádzajú uprostred rozsiahlej priemyselnej zóny tvoriacej juhozápadný okraj Petržalky. Sú od ostatných obytných zón oddelené priemyselnými zónami, v ktorých sídli v súčasnosti množstvo firiem zaoberajúcich sa rôznorodou činnosťou od výroby, cez logistiku až po predaj. Navyše, celý priestor je od obytnej zóny Petržalky oddelený komunikáciami, ktoré tvoria obchvat Petržalky (Bratská, Panónska cesta) a diaľnicou E65 (D2). Juhovýchodne od Kopčianskej ulice je situovaná železničná trať. Tá separáciu tohto obytného priestoru ešte umocňuje.

Mapa 1

Priestorová lokalizácia

Zdroj: www.mapy.zoznam.sk

Pôvodným zámerom takejto lokalizácie bolo zabezpečiť ubytovanie pre robotníkov zamestnaných v okolitých priemyselných podnikoch. Po rozsiahlej reštrukturalizácii

priemyslu v prvej polovici deväťdesiatych rokov vtedajšie podnikové byty prevzalo pod správu Staré Mesto.

Rozhodnutím využiť tieto objekty ako sociálne bývanie pre neplatičov sa začala koncentrácia všetkého negatívneho, čo prináša chudoba a nezamestnanosť.

V lokalite sa nachádza päť obytných dvanásť poschodových domov, v ktorých žijú obyvatelia s rôznym ekonomickým, sociálnym a kultúrnym zázemím a preto tu existuje napätie medzi jednotlivými skupinami obyvateľov a jednotlivcami.

Nakoľko na sídlisku neexistujú sociálne, poradenské a voľnočasové služby, je to málo podnetné až ohrozujúce prostredie pre deti a mladých ľudí. Ďalším nebezpečným faktorom je prítomnosť veľkého výskytu sociálno-patologických javov, akými sú nezamestnanosť, zlá sociálna a finančná situácia jednotlivcov a rodín, kriminalita, zneužívanie návykových látok (alkohol, drogy, cigarety), rizikové správanie jednotlivcov (nelátkové závislosti, rizikové sexuálne správanie), negatívny vplyv rovesníckych neformálnych skupín.

V lokalite žijú i obyvatelia, ktorí nie sú spokojní so súčasnou situáciou a žiadajú lepšie podmienky na bývanie. Necítia sa bezpečne, upozorňujú na vandalizmus a neporiadok. Aby sa zamedzilo vstupu nepovolaných osôb do objektov, magistrát zriadil strážnu službu, ktorá žiaľ situáciu nezlepšila.

Pri návšteve lokality som mala možnosť postrehnúť, že v objektoch sú rozbité okná, v okolí sa povalujú odpadky, steny sú popísané vulgárnymi nápismi, časté sú problémy s kanalizáciou. Taktiež niektoré byty sa nachádzajú v katastrofálnom stave.

Obrázok 1
Byt na Kopčianskej ulici

foto: www.bratislava.sme.sk

Vzhľadom k uvedeným negatívnym skutočnostiam tu sídli občianske združenie pre deti a mládež Ulita a tiež kontaktné centrum Prima pre užívateľov drog, ľudí zo sexbiznisu a bezdomovcov. Pracujú s ľuďmi, ktorí užívajú pervitín a heroín. Niektorí zbierajú použité striekačky v okolí, lebo výmenou za ne dostanú čisté.
(Vlastný výskum, Oddelenie sociálnych vecí MÚ Petržalka).

Obrázok 2
Objekt I - Kopčianska ulica

Foto: Alena Hajduchová, 2009

Obrázok 3

Objekt II- Kopčianska ulica

Foto: Alena Hajduchová, 2009

Obrázok 4

Ilustračné foto z Kopčan

Foto: občianske združenie Ulita

4.2 Čapajevova

Dom na Čapajevovej ulici 2 v Petržalke, známy pod názvom Modrý dom, bol postavený v roku 1999 na účely sociálneho bývania, pre neplatičov a pre ľudí sociálne neprispôsobivých. Je lokalizovaný na okraji obytnej zóny Dvory. Separácia tohto objektu nie je na prvý pohľad taká zjavná ako separácia obytných domov na Kopčianskej ulici.

Pri detailnejšom pohľade možno konštatovať, že Modrý dom je z južnej a západnej strany oddelený od ostatného priestoru dopravnými komunikáciami Panónska cesta a Bratská. Ani zo zvyšných strán sa neintegruje do obytnej zóny. Je od nej oddelený zberným dvorom Miestneho podniku verejnoprospešných služieb Petržalka, Hasičskou stanicou Petržalka, starou elektrárnou a areálom školy.

Obrázok 5

Pôdorys Modrého domu

Zdroj: maps.google.com

Obrázok 6
Modrý dom - Čapajevova ulica

Foto: Alena Hajduchová, 2009

V Modrom dome sa nachádza 52 jednoizbových bytov, z nich je 42 v správe Petržalky, desať v správe magistrátu. Jedná sa o tzv. "byty nižšieho štandardu", ktoré tvorí jedna izba o veľkosti približne 4m x 4m, malá chodba, sprcha a toaleta. Nie je zvláštnosťou, že takýto malý priestor obýva osem ľudí. V súčasnosti je až 20 bytov neobývaných. Niektoré si noví nájomcovia neprevzali, lebo sú v dezolátnom stave. Katastrofálny stav bytov dokumentujú chýbajúce WC misy, umývadlá, vodovodné batérie, či elektrické ohrievače. Dom sa spája s kriminalitou a drogami, o čom svedčia každodenné výjazdy polície, dokonca sem polícia musí sprevádzať poštára.

Mnohých ľudí sem deľovali, keďže neboli schopní platiť nájomné bytovému podniku. Dôvodom nebolo ich patologické správanie. Dostali sa do hmotnej núdze následkom choroby, či straty zamestnania a naša sociálna sieť a služby neboli schopné pomôcť. Boja sa o bezpečie svojich detí, upozorňujú na kriminalitu, neporiadok, hnilé steny spôsobujúce alergie deťom, či deravú strechu.

Mestská časť investuje do údržby týchto bytov nemalé finančné prostriedky. Len za posledné dva roky musela vynaložiť na základné opravy takmer 500-tisíc slovenských korún. Neplatiči dlhujú na nájomnom taktiež veľké sumy peňazí. Niektoré byty sú prázdne a práve tie sa stali centrom narkomanov.

Aby sa zamedzilo kriminalite, od novembra minulého roku Modrý dom strážia dvaja pracovníci súkromnej bezpečnostnej služby. Pribudne tiež kamerový systém na monitorovanie okolia.

Obrázok 7

Modrý dom

Foto: občianske združenie Mládež ulice

Situácia v Modrom dome je vážna a preto zainteresovaní hľadajú možné riešenia. Jednou z možností, ktoré navrhujú zástupcovia mestského zastupiteľstva je presťahovanie nájomníkov do ubytovne a následná rekonštrukcia celého domu. Tí, ktorí neplatili nájomné, by už v takto zrekonštruovanom dome nemohli bývať. Nasťahovali by sa sem sociálne odkázaní ľudia, ktorí čakajú na pridelenie bytu.

Iným riešením je zbúranie domu a vybudovanie nového z finančných prostriedkov mestskej časti Petržalka. To by však museli na istý čas presťahovať pôvodných obyvateľov, no v Petržalke niet kam. Na vybudovanie nového domu nemá mestská časť finančné prostriedky.

Reálnejšia je skôr rekonštrukcia Modrého domu z prostriedkov európskych fondov, alebo prostredníctvom PPP projektu.

Nakoľko v Modrom dome žijú i deti, pomáha im v náročných situáciách občianske združenie Mládež ulice. (Vlastný výskum, Oddelenie sociálnych vecí MÚ Petržalka, Občianske združenie Mládež ulice).

Obrázok 8

Modrý dom-pohľad zvnútra

Foto: občianske združenie Mládež ulice

5. MOŽNOSTI RIEŠENIA

Branislav Frk (2003) hovorí o metódach práce s komunitou.

Prioritným cieľom komunitného organizovania je motivácia skupiny radových občanov k práci na vyriešení svojich spoločných problémov. Cieľom komunitného vzdelávania je dať ľuďom možnosť niečo meniť a naučiť ich, ako to dosiahnuť. Vzdelávacie kampane sú rozšírené aktivity, ktoré sú používané pre ich pozitívne sociálne dopady.

Komunitné poradenstvo je určené pre všetkých členov komunity, ktorí pomoc potrebujú a je zamerané na rozvíjanie komunity ako celku.

Komunitná práca je len jedna z metód sociálnej práce, ktorá môže prispieť k zlepšovaniu kvality života ľudí. Bezosporu však je metódou, ktorá môže byť častokrát jedinou možnou alternatívou u rôznych rizikových komunit. Takýmito komunitami u nás sú napr. komunity Rómov alebo dedinské komunity vzdialené od mestských centier.

Z pohľadu sociálnej práce je komunitná práca vyjadrením jednej z rolí sociálnych pracovníkov, a to role sociálneho pracovníka ako činiteľa sociálnych zmien.

Cieľom komunitnej práce je odstránenie sociálnych problémov prostriedkami komunity. Vo vzťahu k rómskej komunite ide predovšetkým o vytváranie podmienok pre ich participáciu na riešení politických a sociálnych otázok. Jedným z nástrojov komunitnej práce je existencia tzv. Komunitných centier. Komunitné centrá sú zriaďované priamo v lokalitách, kde je vysoká koncentrácia sociálne vylúčených skupín obyvateľstva. Ich cieľom je poskytovanie pomoci a zmocňovanie klientov v rámci ich prirodzeného prostredia (Hepnarová, 2006).

Téma sociálnej pomoci (social assistance), v rámci ktorej sú poskytované testované dávky pre nízkopríjmové domácnosti a domácnosti bez príjmu, dominuje sociálnej politike v súvislosti s nástrojmi boja proti chudobe. Predstavuje najnižšiu, poslednú vrstvu systému sociálnej ochrany, ktorá má garantovať minimálny príjem odzrkadľujúci určitý politický a spoločenský konsenzus. Sleduje dva základné ciele - jednej strane predchádza deprivácii a chudobe, na strane druhej podporuje sociálnu integráciu (Gerbery, 2008).

Radičová (2001) uvádza, že sociálna pomoc sa realizuje prostredníctvom peňažných dávok, vecnej pomoci a služieb (poskytovaných buď individuálne alebo v špecializovaných zariadeniach). Dávky sociálnej pomoci sú poskytované na báze

sociálnej odkázanosti, príp. na základe posúdenia presne definovaných špeciálnych sociálnych udalostí. Celý systém sociálnej pomoci má pomôcť predchádzať situáciám sociálneho vylúčenia.

Do systému sociálnej pomoci spadajú i tí občania, ktorí sa napriek účasti v systéme sociálneho zabezpečenia ocitajú v stave odkázanosti či núdze, a všetci dlhodobo nezamestnaní, ktorí zostali v evidencii nezamestnaných, ale stratili nárok na podporu v nezamestnanosti a ocitajú sa v stave núdze (92% poberateľov dávky sociálnej pomoci tvoria nezamestnaní).

Garantované minimálne príjmy sú súčasťou sociálnej ochrany najzraniteľnejších skupín obyvateľstva a jedným z nástrojov boja proti chudobe a integrácie ľudí vylúčených z trhu práce (Rybárová, 2006).

Frk, Lukáč (2003) uvádzajú, že cieľom komunitnej práce so skupinami ohrozenými sociálnou exklúziou je predovšetkým motivácia a aktivizácia členov komunity k riešeniu problému prostredníctvom spoločnej aktivity za pomoci a podpory komunitného sociálneho pracovníka. V intenciách princípov komunitnej práce sa môžeme pokúsiť vymedziť možné ciele komunitnej práce:

- poznanie príčin vzniku sociálnej exklúzie, jej vývoj a mieru,
- vytvorenie siete vzájomnej pomoci medzi členmi komunity,
- zapojenie všetkých schopných členov komunity, dostupných prostriedkov a možností komunity do sociálnej aktivity,
- prevzatie zodpovednosti za riešenie problému komunitou,
- získanie schopnosti preventívneho správania sa komunity voči možným sociálnym problémom do budúcnosti,
- decentralizácia formálnych sociálnych služieb priamo do komunity

5.1 Nízkoprahové programy pre deti a mládež

Nízkoprahové programy (NPDM) predstavujú komplex stacionárne alebo terénne poskytovaných služieb, ktoré sú pre klienta ľahko dostupné (v čo najprirodzenejšom prostredí) a nekladú na neho vysoké nároky (finančné, psychologické, časové, fyzické, technické...). Ich cieľom je vytvárať podmienky na nadviazanie kontaktu a konkrétnu prácu s jednotlivcami (a sociálnymi skupinami), ktorí sa vyhýbajú štandardnej inštitucionálnej pomoci, alebo ju aktívne nevyhľadávajú, a u ktorých je dôvodný predpoklad nutnosti a účelnosti takejto pomoci (podľa A. Herzoga, P. Klímu, Éthum, 2003).

Princípy nízkoprahovosti

Nízkoprahové naladenie pracovníkov - Pracovníci by mali byť v prvom rade „maximálne dostupní“ tým, že klientov neodsudzujú, prijímajú ich a nemajú príliš veľké očakávania, ktoré klienti objektívne nedokážu plniť, sprostredkovávajú ponuku služieb zariadenia, a zároveň naplňajú najčastejšiu potrebu klientov – potrebu spolubytia.

Voľný vstup a pobyt v zariadení - Klienti môžu prichádzať a odchádzať v rámci otváracej doby zariadenia podľa svojho uváženia. Výnimkou môžu byť pravidlá niektorých zariadení, ktoré kvôli nedostatočnej priestorovej kapacite povoľujú len jeden vstup v rámci jednej otváracej doby.

Bezpečie - Zariadenie by vo svojich priestoroch malo vytvárať podmienky bezpečia a ochrany klientov, personálu aj zariadenia. Zámerom nízkoprahového zariadenia je ponúknuť pokojné a bezpečné miesto ako prostriedok na vytvorenie kontaktu s klientom. Garanciou ochrany a bezpečia by mali byť aj funkčné pravidlá a interné smernice, upravujúce postup pracovníkov v krízových situáciách, a napokon odborne vyškolený personál.

Pasivita je prípustná - Klient, ktorý navštevuje nízkoprahové zariadenie nie je nútený na žiadnu činnosť alebo aktívnu účasť v programe. Je iba pozývaný. Ak sa z nejakých dôvodov odmieta zúčastniť organizovanej aktivity, môže využiť inú ponuku alebo dostupný materiál či vybavenie, alebo sa môže rozprávať s ostatnými klientmi, či pracovníkmi zariadenia. V konečnom dôsledku však môže byť pasívny a nemusí sa ničoho zúčastňovať, ani využívať vybavenie.

Pravidelná dochádzka nie je podmienkou - Pravidelná dochádzka do zariadenia nie je podmienkou využívania služieb zariadenia. Podobne ani členstvo, či iná forma registrácie.

Pravidlá - Nevyhnutným predpokladom toho, aby sa problémovým situáciám predchádzalo, alebo keď k nim dôjde, aby sa riešili, je funkčný systém pravidiel a sankcií, s ktorým sú klienti aj personál dobre oboznámení.

Poplatky a služby - Vstup do zariadenia a využívanie štandardnej ponuky zariadenia nie je podmienené finančnou spoluúčasťou klienta. Mnohé nízkoprahové zariadenia majú vypracovaný jednoduchý systém, ako umožniť klientovi využiť ponuku či program, aj keď nemá finančné prostriedky, alebo ich nechce použiť.

Zaručená anonymita - Pri využívaní štandardných služieb sa nevedie evidencia, ktorá obsahuje osobné údaje užívateľa a služieb. Aby klient mohol navštevovať nízkoprahové zariadenie a zúčastňovať sa štandardného programu, nemusí o sebe poskytnúť žiadne formálne informácie. Ak však ide o nadštandardnú ponuku, ako je napr. tábor (alebo iná akcia realizovaná mimo mesta, ktorá má prevažne pobytový charakter), akcia vyžadujúca poistenie účastníkov alebo ich evidenciu, je registrácia základných dát nevyhnutná.

Participácia klientov - je významným prvkom v nízkoprahovosti. Pomáha aktivizovať klientov na aktívne využívanie voľného času a učiť klientov prevziať zodpovednosť za svoje konanie a správanie. Klienti by mali mať možnosť podieľať sa spolu s pracovníkmi na vytváraní programu, úprave interiéru a vybavení klubu, ak je to v technických, finančných, priestorových a časových možnostiach zariadenia a jeho pracovníkov, a v súlade s právnymi normami, internými smernicami a pravidlami klubu.

(www.npdm.ziskaj.info)

5.1.1 Terénna sociálna práca

Jedným typom nízkoprahového programu môže byť aj terénna sociálna práca s deťmi a mládežou. Je to práca s klientom v podmienkach mimo inštitúcie (zariadenie, klub). Usiluje sa dostať k cieľovým skupinám, preniknúť na miesta, kde sa prevažne zdržujú, žijú – čo najbližšie k ich prirodzenému prostrediu. V tejto súvislosti môžeme hovoriť o vyhľadávacej, sprevádzajúcej a mobilnej sociálnej práci. Nie je založená na spôsobe, kde sa počíta s aktivitou jednotlivca, ktorý by mal sám prísť do inštitúcie a vyhľadať pomoc či

aktivitu. Jej princíp spočíva v tom, že terénny pracovník vychádza z „bezpečia inštitúcie“ za jednotlivcom alebo skupinou do jej prirodzeného prostredia. Môže sa vykonávať na ulici, ihriskách, v parkoch, krčmách a podobne. Terénna práca môže, ale tiež nemusí existovať ako samostatný nízkoprahový program, ktorý žije svojím samostatným životom s vlastným zázemím a vlastnou špecifickou cieľovou skupinou. Rovnako môže byť časťou ponuky zariadenia a pracovať s rovnakou cieľovou skupinou (len v inom prostredí) (www.npdm.ziskaj.info)

5.2 Občianske združenia

5.2.1 Ulita

Občianske združenie Ulita pracuje v rámci programu Komunitné centrum Kopčany od februára 2004. Zameriava sa na deti a mladých ľudí vo veku 6 – 20 rokov žijúcich na petržalskom sídlisku Kopčany, kde absentujú dostupné voľnočasové a poradenské služby. Práve formou voľnočasových aktivít pracovníci projektu nadväzujú kontakt s deťmi a mládežou a poskytujú im pomoc pri riešení ich aktuálnych problémov a zložitých situácií v živote.

Združenie pracuje na princípoch nízkoprahovosti, čo znamená, že je prístupný aj pre deti a mladých ľudí, pre ktorých je prah bežných inštitucionálnych (voľnočasových a poradenských) služieb príliš vysoký. Formou osobných stretnutí, konzultácií, rozhovorov, športových aktivít reaguje na potreby detí a mladých ľudí a zaplňa prázdne miesto v sieti služieb pre deti a mladých v danej lokalite. Pracuje s deťmi a mladými priamo tam, kde sa prirodzene stretávajú a uskutočňuje aktivity pre menšie cieľové skupiny aj aktivity pre celú komunitu formou inovatívnych a efektívnych prístupov.

V Komunitnom centre prebiehajú pravidelné i nepravidelné aktivity. Medzi pravidelné patria Doučovanie detí, Klubkáč, Dievčenská a Chlapčenská skupina, CKC Skupina, Angličtina, Psychologická poradňa, “Terén” - terénna sociálna práca vonku na sídlisku.

Medzi nepravidelné aktivity uskutočňované väčšinou v letných mesiacoch, počas školských prázdnin a pri zvláštnych príležitostiach patrí napr. Medzinárodný deň detí, Medzinárodné stretnutie mládeže v septembri 2008 v Malage (Španielsko), športové

aktivity – napr. futbalový a hokejový turnaj, Kopčiansky preskok cez lano, Bubnovačka, Sídľisková olympiáda, Opekačka pre deti v okolí Bratislavy, víkendové výlety do prírody. (Vlastný výskum, Občianske združenie Ulita).

Obrázok 9

Terénna práca v komunitnom centre Kopčany

Foto: občianske združenie Ulita

5.2.2 Mládež ulice

Občianske združenie Mládež ulice vzniklo v roku 2000 a od roku 2004 pôsobí v lokalite na Čapajevovej ulici 3 v bratislavskej Petržalke. Nevenuje sa klubovým aktivitám, ale prostredníctvom nízkoprahového terénneho programu sa sústreďuje na poskytovanie služieb (voľnočasového a sociálneho charakteru) pre deti a mládež formou nízkoprahového terénneho programu.

Pracovníci združenia sa zameriavajú na deti a mladých ľudí vo veku 5 - 25 rokov zo sociálne znevýhodneného prostredia ubytovne s bytmi nižšieho štandardu (Modrý dom) v bratislavskej Petržalke. Ich život je ovplyvnený predsudkami, odlišným hodnotovým systémom a prostredím chudobným na podnety umožňujúce osobný rozvoj a uplatnenie v spoločnosti.

Okrem pravidelnej terénnej činnosti, to znamená športové aktivity vonku v teréne, uskutočňujú aj nepravidelné aktivity, napr. víkendový výlet, počas ktorého uskutočnili výlet v jaskyni, zorganizovali malú súkromnú Superstar, fotoprojekt Pozri čo Ti ukážem, mini projekt Nájdi sa v športe, ktorý je venovaný každé sobotné popoludnie futbalu a basketbalu v priestoroch telocvične (Vlastný výskum, Občianske združenie Mládež ulice).

6 ZÁVER

Ciele mojej bakalárskej práce, a to poukázať na problémy súvisiace s bývaním na Kopčianskej a Čapajevovej ulici v Petržalke, upozorniť na negatívny vplyv prostredia na hodnotovú orientáciu detí a mládeže a objasniť koncept chudoby a koncept sociálnej exklúzie sa podarilo splniť.

Sociálna exklúzia je závažným fenoménom, ktorý sa dotýka čoraz väčšieho počtu obyvateľov Slovenska a preto je dôležité venovať mu náležitú pozornosť.

Záverom môžem konštatovať, že na Kopčianskej a Čapajevovej ulici v Bratislave dochádza k sociálnej exklúzii, vzhľadom na nasledovné skutočnosti:

Sprievodným javom sociálneho vylúčenia i chudoby je priestorové vylúčenie. Prejavuje sa to zvýšenou koncentráciou vylúčených jednotlivcov a sociálnych skupín v určitých geografických priestoroch, resp. ich vylúčením z určitých priestorov, čo je typické tak pre Kopčiansku ako i Čapajevovu ulicu.

Ďalším sprievodným znakom sociálneho vylúčenia, ktorý sa vyskytuje v oboch uvedených lokalitách je nekvalitné bývanie, vysoká nezamestnanosť a kriminalita.

Nachádza sa tu veľa domácností s nezamestnaným členom, viacdetné rodiny, jednorodičovské domácnosti, jednotlivci so základným vzdelaním a nízkou pracovnou kvalifikáciou. Množstvo ľudí je úplne závislých na sociálnych dávkach.

Nízka úroveň vzdelania žiaľ spôsobuje u pracujúcich obyvateľov nízke ohodnotenie, čím sa títo radia ku skupine tzv. working-poor - pracujúcich chudobných.

Ďalším rysom sociálnej exklúzie v sledovaných lokalitách je nezlepšovanie stavu, pretrvávajúce v čase a ďalšie prehlbovanie chudoby i vzhľadom na súčasnú ekonomickú krízu.

Obzvlášť závažným javom je patologické správanie chudobných a to kriminalita, alkoholizmus, drogová závislosť, rizikové sexuálne správanie. Pri sústavnom pretrvávajúci uvedenej situácie sa môže vytvoriť nebezpečná kultúra chudoby s deviantnými hodnotami a kultúrnymi cieľmi.

Existuje tu výrazná nerovnosť v úrovni bývania v porovnaní s exklúzívnejšími priestormi mesta. Z dôvodu zvýšenej kriminality sa ostatní obyvatelia vyhýbajú uvedeným lokalitám a hodnotia ich prevažne negatívne.

Prostredie, v ktorom žijú deti a mládež vplýva negatívne na ich hodnotový systém. Nedostatok materiálnych prostriedkov, no najmä nedostatok výchovného elementu

v rodinách vedie k mentálnej a emocionálnej zaostalosti, nárastu násilia a kriminality. O skutočnosti, že v oboch lokalitách existuje problém napovedá i fakt, že tu pracujú občianske združenia poskytujúce pomoc.

Veľký význam vidím práve v činnosti spomínaných združení. Občianske združenia do značnej miery prispievajú k ozdraveniu sociálno-patologického prostredia, v ktorom sa nachádzajú deti a mládež.

Pri mojich návštevách v občianskom združení Ulita, ktoré je sústredené v komunitnom centre Kopčany som mala možnosť vidieť, že deti sú tu šťastné, nevedia sa dočkať, kedy sa otvoria brány centra a budú sa môcť venovať aktivitám, ktoré pre ne pracovníci pripravujú. Nie všetci rodičia sa deťom dostatočne nevenujú z dôvodov nezaujmu o ne. Aby zarobili peniaze na živobytie majú aj dve zamestnania. Ich deti to plne chápu a sú so situáciou vyrovnané. Problematické sú deti, o ktoré nejavia záujem rodičia alkoholicy, alebo narkomani.

Mnohí obyvatelia nie sú spokojní so stavom prostredia, v ktorom žijú a žiadajú nápravu. Ako pozitívum vidím vytvorenie strážnej služby v Modrom dome, kde bola situácia s drogami neúnosná.

Podľa mojich zistení môžem konštatovať, že v Bratislavskej Petržalke dochádza k sociálnej exklúzii, ktorá sa prejavuje negatívnymi javmi ako sú násilie, kriminalita, kríza v rodinách, úpadok morálnych hodnôt a celkovou sociálnou izoláciou vylúčených. Verím, že svojou prácou prispem k objasneniu problémov chudobných a sociálne vylúčených. Som presvedčená o nutnosti informovať o tak páľčivej téme, akou sociálna exklúzia bezosporu je. Naša nevšímavosť, odsudzovanie, intolerancia nepomôže vyriešiť závažnosť situácie, skôr naopak, problémy len prehľbuje. Dúfam, že v blízkej budúcnosti sa podarí uvedené lokality vymaniť spod sociálnej exklúzie a nástrojmi zamestnanosti a zvyšovania kvality života podporiť sociálnu inklúziu v oblasti.

Uvedená problematika je veľmi zložitá, časovo náročná a vyžaduje si terénny výskum, pri ktorom je dôležitá ochota vylúčených spolupracovať. O hlbšie rozpracovanie témy sociálnej exklúzie by som sa rada pokúsila v diplomovej práci.

7 ZOZNAM POUŽITEJ LITERATÚRY

BARANCOVÁ, H., 2006: Sociálne riziko chudoby v právnom postavení rodiny a viacpočetných rodín. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 34-52

BODNÁROVÁ, B., 2006: Niektoré aspekty chudoby v slovenskej spoločnosti – potreba sofistikovanejších prístupov k skúmaniu chudoby. Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s.139-151

BŮHNKE, P., 2004: Perception of social integration and exclusion, Office for Official Publications of European Communities, Luxemburg, 2004 . In: REPKOVÁ, K., 2005 : Koncept sociálnej inklúzie-vybrané otázky: Výskum chudoby a sociálneho vylúčenia-vybrané syndrómy, mýty a paradoxy. Stredisko pre štúdium práce a rodiny. In: Rodina a práca, roč.2, 2005

DANGLOVÁ, O., 1997: Podoby chudoby vo vidieckom prostredí južného Slovenska. Slovenský národopis, roč. 45, 1997, č.1, s. 5-25

DOSTÁL, O., 1996: Sociálna reforma a jej hodnotovo-postojový kontext. In: Sociológia, roč. 28, 1996, č.6, s. 587-597

DOSTÁL, O., 2006: Konzervatívny pohľad na chudobu. Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe, Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 53-58

DŽAMBAZOVIČ, R., 2004 : Posun od merania chudoby k meraniu sociálneho vyčlenenia. In: Zborník Otázky merania chudoby . Bratislava, 2004, s.11-23. ISBN 80-89149-02-2

DŽAMBAZOVIČ, R., 2006: Rôzne podoby chudoby na Slovensku. Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 111-132

DŽAMBAZOVIČ, R., 2007a: Priestorové súvislosti chudoby. In: Gerbery, D., Lesay I., Škobla, D.: Kniha o chudobe. Priatelia Zeme-CEPA, 2007, s.41-59. ISBN 978-80-968918-9-4

DŽAMBAZOVIČ, R., 2007b: Priestorové aspekty chudoby a sociálneho vylúčenia. Sociológia roč. 39, 2007, č.5, s. 432-458

DŽAMBAZOVIČ, R., GERBERY, D., 2005: Od chudoby k sociálnemu vylúčeniu. In: Sociológia 37, roč.2, 2005, s. 143-176

FALŤAN, Ľ., PAŠIAK J., 2004: Regionálny rozvoj Slovenska, východiská a súčasný stav. Sociologický ústav SAV, 2004, s.88. ISBN 80-85544-35-0

FILADELFIOVÁ, J., 2007 : Vek, životný cyklus a medzigeneračný prenos chudoby. In: Gerbery, D., Lesay I., Škobla D. Kniha o chudobe. Priatelia Zeme-CEPA, 2007, s.9-27. ISBN 978-80-968918-9-4

FILČÁK, R., 2007: Diferencovaná distribúcia environmentálnych pozitív a rizík a vplyv chudoby na životné prostredie. In: Gerbery, D., Lesay I., Škobla D. Kniha o chudobe. Kniha o chudobe. Priatelia Zeme-CEPA, 2007, s.79-92, ISBN 978-80-968918-9-4

FRK, V., 2003: Komparatívne aspekty kvality života zamestnaných a nezamestnaných Rómov. Zlepšenie podmienok pre vstup mladých Rómov na trh práce. Zborník príspevkov z teoreticko-praktického seminára. Prešov, 2003, s. 17-22. ISBN 80-969073-0-1

FRK, B., 2003 : Možnosti komunitnej práce pri zvyšovaní kvality života komunity. In: Medzinárodný zborník vedeckých štúdií grantovej úlohy VEGA č. 1/0457/02 Kvalita

života – kvalitou sociálnej práce a vzdelávania dospelých. Prešov, 2003, s. 28-34. ISBN 80-968367-7-3

FRK, B., LUKÁČ M., 2003: Základné východiská komunitnej práce s rómskou menšinou. Zlepšenie podmienok pre vstup mladých Rómov na trh práce. Zborník príspevkov z teoreticko-praktického seminára. Prešov, 2003, s. 33-37. ISBN 80-969073-0-1

GAJDOŠ, P., PAŠIAK J., 2006: Regionálny rozvoj Slovenska z pohľadu priestorovej sociológie. Sociologický ústav SAV, NK UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 252. ISBN 80-85544-46-6

GALBAVÝ, L., 2006: Vplyv rodiny na páchanie trestnej činnosti rizikovou mládežou. In: Zborník Riziková mládež v súčasnej spoločnosti. Katedra sociálnej práce a sociálnej politiky Univerzity Hradec Králové, s. 94-102. ISBN 80-7041-044-2

GERBERY, D., 2008: Teoreticko-metodologická reflexia pojmov týkajúcich sa chudoby a sociálnej pomoci. Inštitút pre výskum práce a rodiny. Bratislava, 2008, s. 49

GERBERY, D., 2005 : Koncept sociálnej inklúzie-vybrané otázky: Politika sociálnej inklúzie v EÚ. Stredisko pre štúdium práce a rodiny. In: Rodina a práca, roč.2, 2005, s. 1-15

GERBERY, D., 2007: Princíp aktivácie v sociálnej politike a jeho vzťah k zmierňovaniu chudoby a sociálneho vylúčenia. In: Sociológia, roč. 39, 2007, č. 5, s. 383-408

HANZELOVÁ, E., 2007: Dlhodobá nezamestnanosť v kontexte zmien sociálneho systému a trhu práce. Inštitút pre výskum práce a rodiny. Bratislava, 2007, s. 86

HAVLÍKOVÁ, J., HUBÍKOVÁ O., 2007: Význam komunitního plánování sociálních služeb při řešení problému sociální exkluze na lokální úrovni. In: Sociológia, roč. 39, 2007, č.1, s. 5-28

HEPNAROVÁ, G., 2006: Spolupráce s romskou rodinou v kontextu práce komunitního centra. Riziková mládež v současné společnosti. Katedra sociální práce a sociální politiky Univerzity Hradec Králové, s. 203-209. ISBN 80-7041-044-2

JEHOEL-GIJSBERGS, G., VROOMAN, C., 2004.: Social Exclusion in the Netherlands (Construction of a model of key risks on poverty and social exclusion). Hague: Social and Cultural Planning Office (SCP). In: Džambazovič, Gerbery, 2004: Chudoba a sociálne vylúčenie v kontexte krajín EÚ a SR (Teoretická štúdia). Záverečná správa z prvej etapy riešenia výskumnej úlohy Chudoba a sociálna exklúzia/inklúzia. Stredisko pre štúdium práce a rodiny. Bratislava, 2004

KASANOVÁ, A., 2006: Bezdomovectvo a formy pomoci. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 251-252

KIRSCH, I. S. – JUNGEBLUT, A. – JENKINS, L. – KOLSTAD, A., 1993: Adult Literacy in America. Washington, DC: National Center for Education Statistics, Office of Educational Research and Improvement, U. S. Department of Education: In FILADELFIOVÁ, J., 2007: Vek, životný cyklus a medzigeneračný prenos chudoby. In: Kniha o chudobe. Priatelia Zeme-CEPA, 2007, s.9-27. ISBN 978-80-968918-9-4

KLČOVANSKÁ, E., 2004: Hodnotová orientácia súčasnej mládeže a jej význam v pedagogickom procese. In: Radosť a nádej roč.7, 2004, č.1, s. 15-25

KUSÁ, Z., 2006: Boj s chudobou a súdržná spoločnosť. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s.262-288

KVAPILOVÁ, E., 2007 : Boj s nezamestnanosťou ako hlavná stratégia boja proti chudobe a sociálnemu vylúčeniu. In: Gerbery, D., Lesay I., Škobla D. Kniha o chudobe. Kniha o chudobe. Priatelia Zeme-CEPA, 2007, s.29-39. ISBN 978-80-968918-9-4

LALUHA, I., OŠKOVÁ S., STANEK V., 2005: Kvalita života, sociálne nerovnosti a diferenciácia obyvateľstva. In: Sociológia roč. 37, 2005, č. 2, s. 119-142

LIBA, J., 2008: Škola v prevencii sociálno-patologických javov u žiakov zo sociálne znevýhodneného a výchovne menej podnetného prostredia. In: School and Health, roč.21, 2008, č.3, s. 123-130

LUBELCOVÁ, G., 2006: Kriminogénny aspekt chudoby – stereotypy či realita? Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s.133-138

LUKÁČ, M., 2003 : Sociálna marginalizácia a sociálna exklúzia v živote rómskeho etnika. In: Medzinárodný zborník vedeckých štúdií grantovej úlohy VEGA č. 1/0457/02 Kvalita života – kvalitou sociálnej práce a vzdelávania dospelých. Prešov 2003 s.121-134. ISBN 80-968367-7-3

MAREŠ P., SIROVÁTKA T., 2008 : Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. In: Sociologický časopis/Czech Sociological Review, roč. 44, 2008, č.2, s. 271-294

MAREŠ, P., 1999: Sociologie nerovnosti a chudoby. Slon, Praha In: LALUHA Ivan, OŠKOVÁ Silvia, STANEK Vojtech, 2005: Kvalita života, sociálne nerovnosti a diferenciácia obyvateľstva. In: Sociológia, roč. 37, 2005, č. 2, s. 119-142

MAREŠ, P., 2000: Chudoba, marginalizace a sociální vyloučení. In: Sociologický časopis, roč. 36, 2000, č.3, s. 285-297

MITLÖHNER, M., 2006: Selhávající výchovné prostředí z hlediska práva. In: Zborník Riziková mládež v súčasnej spoločnosti. Katedra sociální práce a sociální politiky Univerzity Hradec Králové, s. 87-93. ISBN 80-7041-044-2

ONDOŠ, S., KOREC P., 2006: Súčasné dimenzie sociálno-priestorovej štruktúry Bratislavy. In: Sociológia, roč. 38, 2006, č.1, s.49-82

ONDREJKOVIČ, P., 1999: Sociálna patológia. In: Sociológia 31, roč. 5, 1999, s. 489-496

ONDREJKOVIČ, P., 2004: Chudoba-spoločensky nežiadúci jav. In: Zborník Otázky merania chudoby . Bratislava, 2004, s. 24-33. ISBN 80-89149-02-2

ONDREJKOVIČ, P., KASANOVÁ A., 2006: Problém chudoby ako kategorický imperatív. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 10-23

PORUBÄNOVÁ, S., 2005: Koncept sociálnej inklúzie-vybrané otázky: Imigračný fenomén v kontexte sociálnej exklúzie. Stredisko pre štúdium práce a rodiny. In: Rodina a práca, roč.2, 2005, s. 1-15

RADIČOVÁ, I., 2001: Hic Sunt Romales. Súčasť výskumnej úlohy „ Rómovia a trh práce“ : Nadácia S.P.A.C.E a Fulbrightova komisia v SR. Bratislava, 2001, s. 323. ISBN 80-88991-13-7

RADIČOVÁ, I., 1996: Sumár rizikových faktorov sociálnej politiky na Slovensku. In: Sociológia, roč. 28, 1996, č. 5 , s. 519-538

REPKOVÁ, K., 2005 : Koncept sociálnej inklúzie-vybrané otázky: Výskum chudoby a sociálneho vylúčenia-vybrané syndrómy, mýty a paradoxy. Stredisko pre štúdium práce a rodiny. In: Rodina a práca, roč.2, 2005, s. 1-15

ROOM, G. et al., 1990: New Poverty in the European Community. London: McMillan. In: MAREŠ P., SIROVÁTKA T., 2008 : Sociální vyloučení (exkluze) a sociální začleňování (inkluzie) – koncepty, diskurz, agenda. In: Sociologický časopis/Czech Sociological Review, roč. 44, 2008, č.2, s. 271-294

RYBÁROVÁ, S., 2006: Zabezpečenie základných životných potrieb a schémy minimálnych príjmov. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s. 175-181

STRAPCOVÁ, K., 2005: Percepcia nerovností a príčin chudoby na Slovensku. In: Sociológia, 2005, roč. 37, 2005, č.1, s. 419-448

STRAPCOVÁ, K., 2006: Vnímanie príčin chudoby na Slovensku. Chudoba v slovenskej spoločnosti a vzťah slovenskej spoločnosti k chudobe. In: Zborník príspevkov z konferencie UNESCO MOST. Bratislava, 2006, s.202-227

SVOREŇOVÁ, M., 2004: Niektoré aspekty chudoby a sociálneho vyčlenenia v SR a v EÚ. In: Zborník Otázky merania chudoby. Bratislava, 2004, s.80-88

ŠOLTÉSOVÁ, K., FOLTA, M., 2007: Chudoba a bývanie. In: Gerbery, D., Lesay I., Škobla D. Kniha o chudobe. Priatel'ia Zeme-CEPA, 2007, s.61-78. ISBN 978-80-968918-9-4

ŠVARCOVÁ, E., 2006: Rizika mládeže v súčasnej dobe. In: Zborník Riziková mládež v súčasnej spoločnosti. Katedra sociálnej práce a sociálnej politiky Univerzity Hradec Králové, s. 162-171. ISBN 80-7041-044-2

TOUŠEK, L., 2007: Sociální vyloučení a prostorová segregace. In: Přehledová studie, Centrum aplikované antropologie a terénního výzkumu (CAAT). Katedra antropologických a historických věd FF ZČU, CAAT 2007, s. 24

TVRDOŇ, M., 2006: Riziková mládež ako sociálno-politický problém v Slovenskej republike. In: Zborník Riziková mládež v súčasnej spoločnosti. Katedra sociálnej práce a sociálnej politiky Univerzity Hradec Králové, s. 10-37. ISBN 80-7041-044-2

WIRTH, L., 1928: The Ghetto, Chicago, University Chicago Press, 1997, s.306. ISBN 1-56000-983-7

Internetové odkazy:

<http://www.employment.gov.sk/new/index.php?SMC=1&id=13936>

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=13202> 6.12.2008

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=16966> 7.4.2009

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=17024> 7.4.2009

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=15331> 17.12.2008

<http://portal.statistics.sk/showdoc.do?docid=13201> 6.11.2008

<http://bratislava.sme.sk/c/4132561/geta-vznikli-umelo-zhorsila-ich-izolacia.html>
20.10.2008

<http://npdm.ziskaj.info/content/view/86/82/>

<http://npdm.ziskaj.info/content/view/88/84/>